

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ІСТОРИЧНІ ЗОШИТИ

В.І.ПРИЛУЦЬКИЙ

Небільшовицькі молодіжні
об'єднання в УСРР
в 20-і роки.

Київ 1993

Прилуцький Віктор Іванович - аспірант Інституту історії
України АН України

Редколегія: С.В.Кульчицький (головний редактор), В.Ф.Вер-
стюк, О.Б.Головко, В.М.Даниленко, І.С.Хміль, Н.А.Шип, В.С.Ко-
валь, О.І.Ганжа (відповідальний секретар).

Літературний редактор *О.В.Галата*
Оригінал-макет підготувала *О.В.Бузало*
Коректор *В.М.Барташ*

У разі передруку матеріалів узгодження з редколегією
обов'язкове.

ISBN 5-7702-0587-3

© Інститут історії України
АН України

20-і роки - один з найцікавіших і найповчальніших періодів в історії України XX ст. Саме там "зав'язано" чимало питань, на які нині шукають відповіді десятки дослідників у нашій країні та за кордоном.

Чи було утвердження тоталітарної системи в УСРР наслідком об'єктивних закономірностей історичного розвитку? Чи існувала альтернатива тоталітаризмові? Багато чого прояснити тут можна, простеживши, наприклад, розвиток у 20-і роки небільшовицького руху, зокрема молодіжного. Адже в той час в УСРР існувало й активно діяло досить багато альтернативних комсомолів молодіжних об'єднань, під впливом яких перебувала значна частина молоді. Протягом десятиріч в історичній літературі ця проблема або взагалі замовчувалася, або ж висвітлювалася неповно й упереджено. В праці, що пропонується увазі читачів, автор чи не вперше в українській історіографії робить спробу об'єктивно та всебічно розглянути стан і зміст роботи організацій і груп молоді, що діяли в УСРР у 1920-1927 рр. поза межами комсомолу. Актуальність дослідження зумовлюється ще й тим, що останнім часом у новій, незалежній Україні виникла значна кількість молодіжних об'єднань найрізноманітнішого політичного забарвлення - від "червоного" до "коричневого". Тому для подальшого розвитку юнацького руху необхідно вивчати досвід організацій молоді, зокрема тих, що діяли в 20-і роки, брати з нього все краще і враховувати помилки, аби не повторювати їх знову.

I. Соціально-політичний портрет молоді.

Розкрити діяльність молодіжних організацій у 20-і роки неможливо без всебічного аналізу тогочасного життя молоді, без створення її своєрідного соціально-політичного портрета. Останнє ж ускладнюється як тим, що подібна проблема в історичній літературі не розроблялася, так і відсутністю відповідних джерел.

Основний, так би мовити, параметр молоді як соціально-демографічної групи - це вік. В наш час вчені-соціологи визначають його, як правило, в межах від 14 до 30 років. У 20-і ж роки в більшості джерел поняття "молодь" ототожнювали з підлітками 14-17 років. В даній праці нижню границю цього поняття віднесено до 14-15, а верхню - до 23-24 років. Це зроблено з таких міркувань: по-перше, в статутах молодіжних організацій саме так визначався вік їх членів, по-друге, в статистико-демографічних джерелах населення об'єднували, як правило, у вікові групи "15-19" та "20-24" роки.

Молодь має досить складну структуру, в основі якої, насамперед, лежать соціально-професійні групи залежно від характеру трудової діяльності (молодь, що працює в промисловості, на транспорті, у кустарно-ремісничому виробництві, молодь, яка вчиться, тощо); ще далі - належність до тієї чи іншої соціально-територіальної (сільська й міська) та національної спільності. Крім того, молодь характеризується внутрішніми демографічними ознаками (вік, стать, сімейний стан та ін).

Щоб скласти загальний соціально-політичний портрет молоді, необхідно розглянути її на всіх щаблях згаданої вище структури, в різноманітності зв'язків із суспільством у цілому. А для цього потрібно проаналізувати соціально-політичне обличчя кожної великої молодіжної групи (соціально-економічні та побутові умови життя, загальні настрої, громадсько-політичну активність тощо), виділити як характерні, тільки їй притаманні риси, так і те, що більш-менш було властиве молодому поколінню.

Безперечно, значною мірою на формування молоді впливав запальний стан соціально-економічного та політичного життя в республіці. Тут умовно можна виділити три періоди, кожен з яких мав свої особливості. Перший (1920 р.) - належить до кінцевого етапу так званого воєнного комунізму. В той час головним фактором, що впливав на все життя, була громадянська війна. Продрозверстка, продзагони викликали масове незадоволення та збройний

опір більшовицькому режиму з боку українського селянства. Не маючи широкої підтримки в масах, РКП(б), тимчасово допускає легальне існування інших партій. Другий період (1921-1922 рр.) можна охарактеризувати як перехідний. Хоча було проголошено перехід до непу, політика більшовиків на селі багато в чому нагадує часи воєнного комунізму. Триває збройна боротьба українського селянства. Продовольча та паливна криза спричиняють значне незадоволення та заворушення серед робітників; проходять страйки. У південних губерніях лютує голод, що забрав життя сотень тисяч людей. У правлячій партії та комсомолі відсутня єдність, точаться постійні дискусії, час від часу відбуваються опозиційні виступи. Більшовики починають наступ на інші політичні партії, діяльність яких значно ускладнюється, і більшість їх вимушена перейти на нелегальне становище. Третій період (1923-1927 рр.) характеризувався певною стабілізацією в економічному житті, деяким поліпшенням добробуту, що зняло соціально-політичну напруженість у суспільстві. Значні зрушення відбулися в загальних настроях більшості населення республіки. Відверта ворожість до більшовиків змінилася певною лояльністю щодо них. Значно зміцнений більшовицький режим ліквідує будь-яку опозицію як у лавах партії та комсомолу, так і з боку інших політичних сил. В 1927 р. в УСРР існує єдина легальна політична партія - КП(б)У та її молодіжна організація - ЛКСМУ.

За даними перепису 1926 р., в УСРР проживало 6 млн. 345 тис. молодих людей віком від 15-ти до 24 років (тобто 21,8% загальної кількості її жителів). Як і більшість населення республіки в той час, молодь була переважно сільською - 78% (1926 р.). Того ж року її національний склад мав приблизно такий вигляд: українці - 78% (понад 5 млн.), росіяни - близько 10% (630 тис.), євреї - 5,7% (370 тис.), далі йшли поляки, німці та представники інших національностей (1).

Переважна частина юнаків та дівчат, що жили в УСРР, працювала, насамперед, у сільськогосподарському виробництві. Досить помітною була питома вага молоді серед зайнятих у різних галузях економіки республіки. З усієї кількості найманих робітників (крім зайнятих у сільському господарстві), тобто з 1458396 чол., молодь віком від 18-ти до 23 років становила на 1 жовтня 1927 р. 25% /365 тис./ (2). Крім того, в різних галузях народного господарства працювало багато підлітків до 18 років (тільки в промисловості їх

налічувалося близько 51 тис. /6,2% від загальної чисельності робітників/ (3).

Молодь мала найвищий у республіці рівень письменності. Так, у 1926 р. відсоток тих, хто вмів читати й писати, серед молодих людей був такий: серед чоловіків 15-19 років - 80%, 20-24 років - 89,3%, жінок 15-19 років - 56,3%, 20-24 років - 58,9%. Тим часом у середньому по УСРР цей показник становив 44,8% (4).

Як уже зазначалося, переважна частина молодих людей жила на селі. Соціальна структура селянської молоді була приблизно такою ж, як і селянства взагалі. Хоча серед молодих селян і траплялися господарі, все ж абсолютна більшість юнаків та дівчат власного господарства не мали. Вони або працювали разом з іншими членами родини у господарстві батьків, або йшли у найми. Молодь до 23 років становила в середині 20-х років понад 70% наймитів. У деяких регіонах республіки цей відсоток був ще вищим. Вибіркове обстеження, проведене восени 1926 р., засвідчило, що 55,3% наймитів мали вік від 12-ти до 17 років, 25,7% - від 18-ти до 22 років (5).

Втягування селянської молоді майже з дитячого віку у сільськогосподарське виробництво відривало її від навчання. Тому саме селянська молодь була найменш письменною та розвинутою в культурному відношенні. Серед деяких її категорій неписьменність досягала катастрофічних розмірів. Наприклад, у 1922 р. в Уманському повіті на Київщині було виявлено, що 70% молодих наймитів зовсім неписьменні, а інші ж уміли тільки читати і писати, та й то дуже погано (6).

Уклад життя селянської молоді мало чим відрізнявся від того, який існував раніше та передавався з покоління в покоління. Продовжували залишатися в селі й традиційні цінності. Важливе місце в житті селянської молоді відігравала сім'я. Для більшості молодих селян, особливо дівчат, авторитет батьків був незаперечним. Досить багато хто з них вважав себе віруючим, хоча в цілому ставлення до релігії серед молодого покоління в 20-і роки стало д'як іншим. І якщо молоді люди й відвідували церкву, то робили це, швидше, за традицією та щоб не викликати осуду з боку батьків. Слід відзначити зростання культурних потреб значної частини селянської молоді. Це виявлялося в організації драмгуртків, оркестрів, хорів тощо. Серед надзвичайно великої кількості різноманітних культустанов, що працювали тоді на селі, перше

місце, безперечно, за масштабами діяльності та впливу на українську селянську молодь займала на початку 20-х років "Просвіта". У червні 1921 р. в УСРР діяло 4322 товариства, читальні та будинки цієї організації (7). Вони користувалися широкою підтримкою селянської молоді, пробуджували в ній національні почуття, виховували на історичних прикладах славного минулого. Разом з тим, як і раніше, більшість сільської молоді задовольнялася розвагами на церковних святах та досвітках, де "дівчата ворожили про свою долю, про одруження, де пили горілку та самогон, співали та грали в карти" (8).

В укладі життя селянської молоді в цей час відбувалися не тільки позитивні зміни. "Такі явища, як пияцтво, хуліганство, антисемітизм, стали тією чи іншою мірою масовими" в її середовищі, відзначало в 1926 р. керівництво ДПУ УСРР (9).

У 20-і роки молодь почала відігравати значно помітнішу роль у громадському житті села. Якщо до революції молоді люди на селянських сходках практично не мали права голосу, то, як зазначалося в одній з газет того часу, молодь "все більш і більш втягується в нього (громадське життя. - *В.П.*), приймаючи участь в обговоренні питань, що вирішуються на сходках. Більш грамотні з них вибираються в президію" (10).

Політичне обличчя селянської молоді багато в чому визначалося тогочасною обстановкою в українському селі. У 1920-1921 рр. більшість молоді, як і селянства в цілому, досить вороже ставилася до влади більшовиків. Молоді селяни бачили, що ця влада лише забирає продукцію селянської праці, нічого не даючи взамін. Їх обурювала та жорстокість, з якою проводилося "умиротворення" села. Вихована на прикладах з історії Запорозької Січі, гайдамащини, значна частина селянських хлопців узяла активну участь у збройній боротьбі з більшовиками. Не випадково на Всеукраїнській партійній нараді (травень 1921 р.) Х.Раковський, аналізуючи склад "банд", наголосив, що більшість їх членів - це молодь (11). Інші юнаки та дівчата намагалися виявити свою громадсько-політичну активність мирними засобами. Як зазначалося вище, селянська молодь гуртувалася навколо "Просвіт", підтримувала вона й "Громади". Все це являло свого роду побутову форму об'єднання юнаків і дівчат. Крім того, на селі почали з'являтися організації різних напрямів і назв: "Червона спілка", "Безпартійна спілка", "Просвітня спілка" та інші (12). У 1920-1921 рр. таких поза-

партійних селянських спілок налічувалося значно більше, ніж комуністичних. Наприклад, у Проскурівському повіті з 61 молодіжної спілки більшовицький характер мало тільки 12 /1921 р./ (13). Ідея комунізму була незрозуміла й далека селянській молоді, в тому числі й незаможній, яка боялася навіть самого слова "комуна". "Наші досягнення в галузі роботи серед селянської молоді були дуже низькопробні, - визнавав у 1921 р. один з керівних комсомольських працівників. - Нам не вдалося проникнути в потаємні надра українського села... Осередки КСМУ - явище наносне для відсталой сільської маси, навіть для її незаможних верств" (14).

В той же час у 1920-1921 рр. певних успіхів у боротьбі за вплив на селі добилися молодіжні організації У КП (боротьбистів) та У КП - Комуністична Юнацька Спілка (КЮС) та Українська Комуністична Робітнича Юнацька Спілка (УКРЮС). У деяких селах створювалися анархістські гуртки та групи.

Приблизно з 1922-1923 рр. ситуація почала змінюватися. Лояльне в цілому ставлення селянства до радянської влади позначалося й на політичному обличчі селянської молоді. Поліпшилися позиції комсомолу на селі. Але й пізніше масштаби його діяльності серед селянської молоді були в цілому незначними. З кожних 100 молодих селян тільки троє перебували в лавах ЛКСМУ. Як визнавав у 1923 р. орган ЦК комсомолу України, "в селі ще й досі безроздільно володіють думами парубків гетьмани, гайдамаки й батьки" (15). Про значне поширення в середовищі селянської молоді "національно-шовіністичних" настроїв інформував у грудні 1926 р. бюро ЦК ВЛКСМ керівник українського комсомолу С.Височиненко (16).

Протягом 20-х років українська молодь із села масово переміщається в міста (як студенти, службовці, робітники), привносячи туди свої настрої, погляди, мову. Саме ця молодь стала рушійною силою процесу українізації, українського національного відродження. В містах вона гуртувалася навколо позапартійних кооперативних, письменницьких та інших українських організацій. З колишніх селян в основному склалися націоналістичні підпільні гуртки та групи.

Одну з найчисленніших і найвпливовіших молодіжних верств становила в 20-і роки робітнича молодь. За даними статистичних органів, на 1 липня 1926 р. в українській ценовій промисловості було зайнято 140289 чол. віком від 14-ти до 22 років (включно), або 28,5% всіх, хто в ній працював. На 1 липня 1927 р. ці цифри збільшилися відповідно до 166947 чол. і 29,3% (17).

Молодь, зайнята у виробництві, здебільшого являла собою не-кваліфіковану або малокваліфіковану робочу силу. Низький професійний рівень молодих робітників безпосередньо позначався на її заробітній платі та матеріально-побутовому становищі. На початку 1922 р. робітники-підлітки одержували платню, яка становила на то час 20% прожиткового мінімуму (18). Трохи згодом заробіток молодих робітників дещо збільшився, хоч і він, як показали проведені в 1924 р. бюджетні обстеження, хоч і не міг задовольнити навіть їх мінімальних потреб (19).

Громадсько-політична активність робітничої молоді, настрої різних її груп у різний час також були дуже неоднаковими. В 1921-1922 рр. під впливом скрутного матеріального становища серед молодих робітників панували розчарування, політична апатія, різке незадоволення непом. Значно знизився в їх очах, порівняно з роками громадянської війни, авторитет більшовицької партії та комсомолу. Один з комсомольських керівників визнавав: "У теперішній час далеко не на всіх фабриках і заводах можна організувати осередки КСМ. Часто спроби проникнути до робітничої молоді закінчуються невдачею". Разом з тим не знайшли широкої підтримки в молодіжному робітничому середовищі й інші політичні партії та їх молодіжні організації.

Виховане на реаліях часів воєнного комунізму, молоде робітництво не могло змиритися з народженням нової буржуазії, саявом вітрин дорогих крамниць і ресторанів, які були для них недосяжними. Іноді ця глуха неприязнь вихлюпувалася на поверхню і призводила до інцидентів з биттям вікон та меблів, як це було, наприклад у Полтаві й Харкові восени 1922 р., що стало предметом обговорення на оргбюро ЦК РКП/б/ (20). Надалі з відносним поліпшенням соціально-економічного становища робітничої молоді відбулися й певні зміни в її політичних настроях. Зросла громадська активність юнаків і дівчат, що виявлялося у вступі їх до лав комсомолу, в участі у численних політичних кампаніях того часу. Це, насамперед, стосувалося робітників-підлітків.

У той же час значна частина дорослішої робітничої молоді, особливо недавніх вихідців із села, залишалася досить аполітичною.

Історичний досвід свідчить, що найбільш політично активною частиною молоді є молодь, яка вчиться, насамперед студентство. У двадцяті роки в системі вищої освіти УСРР відбулися докорінні зміни, що, природно, мали безпосередній вплив і на студентську молодь. В цей час було взято курс на пролетарізацію вищої школи. Він виявився у відкритті робітфаків, застосуванні при зарахуванні до вузів методу розкладки, перманентних "чистках" навчальних закладів. З осені 1921 р. до вищої школи можна було вступити тільки за рекомендаціями партійних, профспілкових, комсомольських військових організацій та комітетів незаможників. Водночас у 1921-1922 рр. з вузів було виключено 5,5 тис. "соціально ворожих елементів", звільнено 70 чоловік, які належали до так званої зміновіховської професури (21).

На 1 січня 1927 р. в УСРР налічувалося 37 інститутів із загальною кількістю 28196 студентів, 147 технікумів, у яких було 26463 учні, та 31 робітфак, де навчалось 6634 чол. (22) Приблизно тоді ж молодь віком від 18-ти до 23 років становила у вузах та на робітфаках 52% (23). Значно збільшився в цих закладах відсоток робітників і селян. Перших в інститутах було вже 23,2% (на початку 1921 р. - менше 3%), других - 18,2% (на початку 1921 р. - близько 6%). На робітфаках їх відсоток був значно більшим (24). Ці юнаки й дівчата не мали достатнього базового рівня знань і культури. Так, більше половини опитаних студентів Одеси (52,7%) - не здобули навіть середньої освіти (25). Робітничо-селянська молодь принесла до вузів свої звички, уклад життя, які були чужі традиціям старого студентства і викликали тертя в студентському середовищі навіть на побутовому рівні.

Умови життя більшості студентів були надзвичайно тяжкими. У 1926-1927 рр. гуртожитками вдалося забезпечити лише близько 30% вихованців вузів і технікумів. Більшість гуртожитків не мали елементарних зручностей, у кімнатах мешкало по 10-30 чол. (26) Серед обстежених харківських студентів стипендію отримували лише кожен п'ятий, 67,2% відповіли, що живуть надголодь (27). З 2098 одеських студентів, які пройшли анкетування, можливість вдягатися мали тільки 14,1%, купувати книжки - 12,5%,

відвідувати театри й кіно - 16,9%, 51,9% вузівських вихованців цього південного міста харчувалися недостатньо (28).

За політичними настроями, ставленням до існуючого режиму, різних політичних партій і течій тогочасне студентство являло собою дуже строкату картину. Були тут прибічники найрізноманітніших напрямів - від ультракомуністичних до монархічних. Зміни в соціально-класовому складі студентства позначилися і на його загальному політичному обличчі. На початку 20-х років, як писала молодіжна комуністична проса, "скрізь на старших курсах усіх вузів серед учнів є елементи, які... ворожі до радянської влади. Кількість прихильників... буржуазної влади серед них досить значна" (29). Настрої багатьох студентів були такими, "які не можна назвати антирадянськими, але важко вважати й радянськими" (30). Водночас досить широку підтримку серед вихованців вищих шкіл дістали тоді небільшовицькі молодіжні організації. Однак внаслідок чисток, проведених у студентському середовищі, та притоку до вузів досить значної кількості комуністів і комсомольців ситуація почала змінюватися. При підтримці адміністрації комуністичне студентство опанувало в більшості навчальних закладів ключові позиції в студентських організаціях: студкоммах, касах взаємодопомоги та ін. Опозиційно настроєні вихованці були або виключені з вузів, або відійшли від активної участі в громадському житті. Разом з тим ситуація в студентському середовищі була далеко не безхмарною для правлячого режиму. Керівництво ДПУ УСРР інформувало в 1926 р. вищі інстанції про те, що молодь, яка вчиться, значно більше схильна до сприйняття антирадянської ідеології, ніж інші її групи (31). Досить помітних масштабів як кількісно, так і якісно, набрали серед українського студентства такі явища, як невіра в політику комуністичної партії та радянської влади, пасивність щодо громадсько-політичного життя, антисемітизм, шовінізм і націоналізм (32).

Велике значення для формування молодого покоління мала школа. У 20-і роки радянський уряд сприяв створенню нових типів шкіл та виробленню таких підходів до виховання, які прискорили б розрив з "буржуазним минулим". Школа перебувала у стані безперервного експериментування. Однак усі ці експерименти давали негативні наслідки: молоді люди не одержували необхідної систематичної підготовки. До другорядних було віднесено гуманітарні дисципліни. Школярам захоплено говорили про "вождів рево-

люції", навчали, що молодь - це головний рушій життя, основна сила революції. Все старе, дореволюційне відміталось геть. Демонстративно заперечувався авторитет батьків. Сім'я розглядалася як "найконсервативніша твердиня всіх мерзотностей старого режиму" (33). Заперечувалися релігія, норми християнської моралі, а моральним вважалося лише те, що йде на користь революції. Усе це не могло не позначитись на психології юнаків і дівчат, їх світогляді, ставленні до подій громадсько-політичного життя. Характерним можна вважати такий епізод. Коли 1922 р. в Москві проходив процес над правими есерами, то молодь, головним чином робітнича, що зібралася на мітинг у центрі Харкова, одностайно вимагала для них смертного вироку. Одна жінка спробувала запротестувати проти цього, але її виступ було зустрінуто свистом, криками "Долой!" (34). Не дивно, що через 15 років ці ж самі люди, ставши дорослими, будуть з такою ж одностайністю і ще більшою завзятістю вимагати смерті новим "ворогам народу".

Відмітною рисою молоді, що проживала в УСРР, був її багатонаціональний характер. І якщо українська та російська молодь загалом мало чим різнилися між собою, то у житті молодих людей - представників єврейської, польської, німецької та інших національних меншин були свої специфічні особливості.

У 1926 р. в республіці налічувалося близько 370 тис. юнаків та дівчат єврейської національності віком від 15-ти до 24 років. Переважна їх частина проживала або в містечках, де майже все населення було єврейським, або у великих містах, насамперед Одесі, Києві та Катеринославі, де питома вага євреїв була досить значною. За роки радянської влади відбулися значні зміни в соціальному складі єврейського населення, що насамперед позначилося на молодому поколінні. З одного боку, йшло залучення його представників до виробництва, а з другого - відбувався процес декласування. За даними 1925-1926 рр., робітники серед єврейського населення становили 5-10%, кустарі та ремісники - 30-35%, декласована група - 15-20%, торговці й непмани - 35-40% (35). Загальна кількість працюючої єврейської молоді була порівняно невеликою, а її економічне становище досить складним. Це стосувалося передусім містечкової молоді, відсоток безробітних серед якої перевищував загальні показники по республіці. Грунту-

ючись на цих даних, Головбюро Єврейської секції ЦК КП(б)У змушене було констатувати: "У зовсім виключних умовах знаходиться містечкова так звана "непрацююча молодь". Ця молодь не лише не має ніякого доступу до виробничої праці, профтехнічної освіти, її засуджено на безробіття та жебрацьке існування, разом з тим вона не допускається ні до якої культурної та громадської роботи" (36). Саме ця містечкова молодь, найбільш незадоволена політикою правлячого режиму, і стала головною соціальною базою масового сіоністського руху.

Варто відзначити досить високий культурний рівень єврейської молоді. Показник письменності в її середовищі (92% в 1926 р.) був найвищим порівняно з відповідними показниками в інших національних групах молоді (37). Значною була також питома вага євреїв серед студентів вузів (30,8% у 1923-1924 рр.) та учнів технікумів /20,3%/ (38).

У порівнянні з представниками інших національностей єврейська молодь відзначалася також надзвичайно високою активністю в суспільно-політичному житті. У 1925 р. в УСРР налічувалося 41 тис. євреїв-комсомольців. Тоді ж 25-30 тис. чол. перебували в лавах молодіжних сіоністських організацій республіки (39). Таким чином, кожен п'ятий-шостий молодий єврей був членом якоїсь молодіжної організації.

З 469 тис. чол. польського населення УСРР молодь віком від 15-ти до 24 років становила близько 18% /тобто 86 тис. чол./ (40). Переважна її більшість жила в селах Правобережжя. Великий вплив на цю молодь мала католицька церква. Адже серед польського населення поняття "поляк" і "католик" були майже тотожними. Тому кожний виступ проти костьолу сприймався як виступ проти всієї польської нації. У польських селах активно діяли релігійні гуртки, які відвідувала значна частина юнаків та особливо - дівчат. В той же час вплив комсомолу тут був незначним. Наприклад, на початку 1924 р. в Малинському районі з 4 тис. молодих поляків і польок тільки 9 були комсомольцями (41). У Проскурівській окрузі відсоток охоплення польської молоді комсомолом становив 0,8% (42).

За даними перепису 1926 р., на території УСРР проживало близько 68 тис. юнаків та дівчат від 15-ти до 24 років німецької національності (43). 98% німецького населення республіки становило селянство, що мешкало в колоніях та на хуторах, які знахо-

дилися головним чином на півдні (44). Економічне та побутове становище німецької молоді визначалося загальним станом цих колоній. Для німецької меншини характерними були консерватизм, замкнутість і насторожене ставлення до зовнішнього середовища, що не могло не позначитися на загальних настроях юнаків та дівчат. Як і польська, німецька молодь перебувала під значним релігійним впливом. Активно діяли в німецьких населених пунктах релігійні гуртки. Вони були особливо поширені по менонітських колоніях (в УСРР налічувалося 173 таких колонії, в яких діяло 84 подібні об'єднання (45). Менонітські проповідники мали великий успіх у молоді. Разом з тим релігійний консерватизм серед певної частини молодих людей (передусім тих, хто побував у лавах Червоної Армії) змінювався байдужістю, а інколи й цілковитим безвір'ям (46). Вплив комсомолу на німецьку молодь був ще меншим, ніж на польську. Так, у Херсонській окрузі на початку 1924 р. на 25 німецьких сіл не існувало жодного осередку ЛКСМУ (47). А в 1925 р. в 7 колоніях Катеринославського округу не було жодного комсомольця (48).

Один з відповідальних працівників ЦК ВЛКСМ, повернувшись з відрядження в Україну, так характеризував ситуацію серед молоді національних меншин: "Складалося таке враження, що польська, німецька молодь перебуває під впливом ксьондзів, під владою різних релігійних гуртків та організацій і комсомольський вплив там дуже слабкий" (49).

Отже, в 1920-1927 рр. молодь УСРР являла собою дуже складний, неоднорідний і суперечливий соціально-політичний організм. Строкатість її соціально-класового, соціально-професійного, територіального й національного складу відбилася на загальних настроях, політичних та ідеологічних орієнтирах покоління молодих. Та хоч молодь УСРР і не являла собою однорідної маси, все ж молоді люди мали досить багато спільного. Всі вони зростали й формувалися серед воєнних і революційних бур, в умовах становлення тоталітарного більшовицького режиму. В їх життя вривалася щоденна дійсність з її "бандитизмом", каральними загонами, палаючими хатами, трупами забитих "контрреволюціонерів" і "комісарів". Добробут був досить відносним. Юнаки й дівчата зростали в умовах постійних обмежень у харчах, одязі, житлі. З ди-

тинства підростаюче покоління потрапляло під своєрідний ідеологічний прес. Піонерська організація, комсомол, школа, газети й книжки формували у нього систему світосприймання, обмежену марксистськими догмами та більшовицькими гаслами. Значна частина літератури, де йшлося про історичні традиції українського народу, його славне минуле, була оголошена "петлюрівською", ворожою "пролетарській" державі. Натомість у молодіжному середовищі насаджувалася так звана "революційна, червона романтика". Але те, що юнаки й дівчата чули на зборах або читали в газетах, досить часто не збігалось з їхнім життєвим досвідом та повсякденними враженнями. До того ж значною мірою на формування молодих людей впливали сім'я, батьки, які, здебільшого, м'яко кажучи, не дуже симпатизували більшовикам. Ось в такому оточенні і в таких суперечностях зростало й формувалося молоде покоління 20-х років.

Разом з тим кожна велика група молоді мала свої особливості. Так, селянська (у переважній більшості українська) молодь, не відрізняючись в основному від усієї маси селянства, являла собою найбільш динамічну й активну його частину. Не маючи, як правило, власного господарства, молоді люди йшли до міста на заробітки або навчання, наймалися до інших селян. Вони прагнули заявити про себе в громадсько-політичному житті, створювали молодіжні сільські спілки, групи та гуртки різних напрямів.

Робітнича молодь, яку правлячий режим вважав за свою надійну опору, так і не стала нею. Не було ні повного її охоплення комсомолом, ні одностайної підтримки в її середовищі всіх рішень більшовицької партії. В той же час робітнича молодь не змогла створити й більш-менш організованої опозиції наступові тоталітаризму. Ставлення досить значної її частини до громадсько-політичного життя можна охарактеризувати як цілковито байдуже.

Вкрай тяжке соціально-економічне становище та відносно високий рівень теоретичної підготовки молоді, що вчилася, робили її (передусім студентство) найбільш небезпечною в політичному відношенні для правлячого режиму. Навіть після всіх "чисток" та заходів щодо усунення з громадсько-політичного життя будь-яких "антирадянських елементів" серед учнів вищих шкіл продовжують діяти нелегальні гуртки, групи. Вихованці вузів поповнюють лави небільшовицьких молодіжних організацій, у яких відіграють провідну роль.

Іншою опорою небільшовицького молодіжного руху була молодь національних меншин - єврейська, польська, німецька. Серед юнаків і дівчат цих національностей він став справді масовим.

Складна структура молоді УСРР, яка відбилася на її загальному соціально-політичному обличчі, зумовила й досить велику кількість різноманітних молодіжних об'єднань як політичного, так і неpolітичного характеру, що справляли значний вплив на різні групи молодого покоління.

В цілому їх можна класифікувати таким чином.

Політичні об'єднання:

1. Молодіжні спілки, що діяли під керівництвом українських комуністичних партій (УКП (боротьбистів) у 1920 р. та УКП).

2. Організації і групи, які підтримували загальноросійські партії та політичні течії.

3. Об'єднання єврейської молоді.

4. Підпільні організації, гуртки та групи різного напрямку, що ставили за мету досягнення політичних цілей.

Неполітичні об'єднання:

1. Релігійно-сектантський рух.

2. Воєнно-спортивні організації.

3. Всі інші політичні об'єднання молоді.

II. Молодіжні спілки українських партій.

Історія виникнення Комуністичної Юнацької Спілки (КЮС) пов'язана з діяльністю Української комуністичної партії (боротьбистів), яка налічувала близько 15 тис. членів (50) і наприкінці 1919-го - на початку 1920 рр. була в багатьох районах України численнішою й авторитетнішою, ніж більшовицька. В останні дні листопада 1919 р. ЦК УКП (боротьбистів) виділив з числа молодих партійців Організаційне бюро "Комуністичної Юнацької Спілки". На початку грудня воно виступило з декларацією до молоді і створило ряд організацій КЮС у місцевостях, де була встановлена влада рад (51). Так, осередки цієї спілки виникли на Київщині, Волині, Харківщині, Донбасі та в інших губерніях. Як свідчить склад ряду повітових організацій КЮС, найбільшою підтримкою

вона користувалася серед селянської та учнівської молоді, інтелігенції (головним чином - селянської). В деяких місцях на КЮСі перейменовувалися наявні там учнівські організації. Так, у Харкові спілка була створена на базі "ревцентру" (революційної спілки молоді). Взагалі, за кількістю членів та питомою вагою в молодіжному русі республіки КЮС була найсильнішою організацією після комсомолу (51).

В лютому 1920 р. відбувся Всеукраїнський з'їзд Комуністичної Юнацької Спілки, який прийняв статут, ряд програмних документів, обрав центральний комітет організації. Спілка визнавала програму КП(б)У, а тактику - УКП (боротьбистів). В одній з резолюцій проголошувалося, що "з'їзд визнає за необхідне об'єднання всіх спілок комуністичної молоді з КЮСом..." (53).

Практична робота КЮСу зводилася, головним чином, до агітаційної та організаційної діяльності, що було характерним для всіх молодіжних політичних об'єднань на стадії їх становлення. ЦК юнацької спілки містився в Києві, а в Чернігові видавався її журнал. Крім того, організація мала свою сторінку в органі Харківського губкому УКП (боротьбистів) - газеті "Пролетарська Правда" та ще деякі видання (54).

Як і УКП (боротьбистів) КЮС виступала за справді незалежну УСРР, уряд якої "не дивився б, як те або інше зроблено в Росії", а діяв в інтересах українських трудящих мас. КСМУ розглядалася як "російська спілка на Україні". Разом з тим УКП (боротьбистів) та КЮС намагались уникнути "якої б то не було національної ворожнечі" (55).

Слідом за комуністичною партією "боротьбистів", яка в березні 1920 р. прийняла рішення про саморозпуск, зникає з політичної арени і її молодіжна організація. 24 квітня, незважаючи на незгоду значної частини її членів, були підписані умови об'єднання КЮСу із комсомолом. З початком радянсько-польської війни та захоплення військами Пілсудського Києва, де містився ЦК організації, вона припиняє своє існування.

Своєрідним спадкоємцем КЮСу у молодіжному русі можна вважати Українську Комуністичну Робітничу Юнацьку Спілку (УКРЮС). Саме в цю організацію ввійшло багато колишніх членів КЮС. До них приєдналися також юнаки й дівчата, які входили до Незалежної Соціал-Демократичної Спілки Молоді (молодіжної ор-

організації Соціал-Демократичної партії незалежних України), що діяла на Правобережжі (56).

Як і УКП, що її підтримувала ця молодіжна спілка, УКРЮС не змогла перетворитися на справді масову організацію. Це сталося тому, що, по-перше, в той час більшовики вже перейшли в наступ проти інших політичних партій та організацій, по-друге, маючи найбільшу підтримку на селі, вона становила за головну мету охопити своїм впливом робітничу молодь (що відбилося і в назві спілки - "Робітничка"). Але разом з тим УКРЮС була значно організованішою, ніж КЮС, та більш озброєною теоретично.

УКП, як й інші партії, приділяла багато уваги роботі з молоддю. На її I Установчому з'їзді (січень 1920 р.) як одне з першочергових ставилося завдання "об'єднати революційну молодь в спілки", приділяти належну увагу таким формам діяльності в її середовищі, як організація мітингів та відповідних розваг (57). Питання молодіжної політики, взаємовідносин з юнацькою спілкою були розроблені далі на з'їздах УКП, пленумах її ЦК, у циркулярних листах та інших партійних документах. Так, на II з'їзді партії (квітень 1921 р.) визначалося, що "Ком'юн (інша назва УКРЮСу, від "комуністичне юнацтво". - В.Л.) мусить бути під повним політичним керівництвом і контролем УКП і всі організації Ком'юну мусять бути тісно зв'язані з організаціями УКП. Але цей зв'язок не мусить носити характер тиску партії на Ком'юни і дріб'язкової опіки її, лише при максимумі самодіяльності з боку юнацтва можливий зріст і розвиток юнацького руху". В тій же резолюції про роботу серед юнацтва відзначалося, що УКП та Ком'юн мусять "всіма силами і засобами" допомагати один одному (58). Циркулярний лист ЦК УКП від 17 серпня 1921 р. зобов'язував усіх членів та кандидатів партії до 23 років "входити в відповідні місцеві організації УКРЮС і проводити там роботу, що на них накладатиме комітет КРЮС" (59).

Для створення молодіжної організації, керівництва її роботою та підготовки до установчого з'їзду ЦК УКП виділив у серпні 1920 р. оргбюро з п'яти молодих членів партії на чолі з Петром Синявським, якому не виповнилося ще й 17 років. Тоді ж було затверджено тимчасовий статут Всеукраїнської Спілки Робітничо-Селянського Юнацтва (Ком'юну). У більшості документів та публікацій того часу саме так називали молодіжну організацію УКП. З самого початку теоретичні засади, на основі яких

формувалася спілка, вступили в суперечність з об'єктивними реаліями. Керівництво Ком'юну мало за мету в^сти роботу насамперед серед робітничої молоді, на підтримку якої розраховувало. Однак у головних промислових центрах вони її не здобули. В той же час на селі спілка мала досить міцні позиції (особливо на Поділлі). Напередодні установчого з'їзду організації Ком'юну налічували: в Харкові - 10 чол., у Запоріжжі - 26, у Білій Церкві - 10 (60).

26-29 червня 1921 р. в Харкові пройшов єдиний в її історії з'їзд УКРЮС. В його роботі взяли участь 45 делегатів. На з'їзді було затверджено статут спілки, що містив деякі програмні формулювання, дібрано її керівні органи. Загальні програмні положення визначалися двома першими пунктами статуту: "1. Українська Комуністична Робітнича Юнацька Спілка має основним своїм завданням об'єднати юнацький рух на Україні в цілях виховання з юнаків свідомих кадрів пролетарської революції, активних борців за охорону здобутків революції та остаточне визволення працюючих всесвіту і свідомих творців та громадян комуністичного суспільства. 2. У всій своїй виховуючій і політичній діяльності УКРЮС стоїть цілковито на ґрунті програми Комуністичного Інтернаціоналу та Української Комуністичної партії і як комуністична територіально-українська організація входить в Комуністичний Інтернаціонал Юнацтва" (61).

Відповідно до статуту УКРЮС мала таку організаційну структуру. Основою спілки були гуртки, які мали налічувати не менше трьох членів. Всі гуртки, розташовані в межах волості, району або великого міста, становили в сукупності місцеву організацію спілки: волосну, районну, міську. Крім того, діяло три губкоми УКРЮС: Київський, Катеринославський та Харківський. За статутом, головним керівним органом спілки вважався Всеукраїнський з'їзд, хоча, як зазначалося вище, крім установчого, їх більше не проводилося. Постійно діючим керівним органом УКРЮСу був її центральний комітет. На Установчому з'їзді обрали ЦК у складі семи чоловік (62).

З перших днів свого існування УКРЮС протистояла КСМУ, яку вважала за "бюрократичну установу, відірвану від широких шарів юнацтва" й таку, що не відігравала в його житті ніякої ролі (63). Лохвицька організація видала довідник укряюсівця, в якому різниця між цією спілкою та комсомолом пояснювалася так:

1. УКРЮС - спілка молоді УКП, а КСМУ - спілка молоді РКП.
2. УКРЮС - спілка молоді української, а КСМУ - спілка молоді російської.
3. УКРЮС є повноправною організацією з своїм керівним центром, а КСМУ - не повноправна, а підпорядковується чужому центру.
4. УКРЮС - організація місцевих територіальних сил, а КСМУ - організація зовнішніх русифікованих сил на Україні.
5. УКРЮС має за мету тільки ідею, а КСМУ - привілеї та посади.
6. УКРЮС - керується на основі демократичного централізму, а КСМУ - на основі абсолютного централізму" (64);

В 1921-1922 рр. організації УКРЮС діяли майже в усіх губерніях УСРР. Особливо багато їх було на Правобережжі, хоча існували групи УКРЮС також і на Полтавщині, Чернігівщині, Харківщині, в Донбасі (65). В цей час досить поширеним став перехід комсомольців, іноді цілими осередками, до УКРЮСу (66). Гуртки спілки виникали як у селах, так і в містах. У містах вони складалися, головним чином, з молоді, що навчалася, та представників інтелігенції, хоча були серед укрюсівців і робітники. У 1921 р. групи Ком'юну діяли на курсах губнаросвіти та соцвиху в Києві, у кооперативному технікумі в Харкові (67). Восени 1922 р. осередки УКРЮСу були в усіх вищих навчальних закладах Києва. На виборах студентських організацій (студкомів, профсекцій та ін.) вони провели свої списки на старших курсах Інституту народної освіти (ІНО) та політехнічного інституту, в кооперативному технікумі. У вузах УКРЮС мала головну підтримку з боку "міських міщанських елементів", селян з Правобережжя, а також колишніх вояків української галицької армії (68).

Свою практичну діяльність УКРЮС здійснювала в тісній взаємодії з УКП та під її гаслами. Спілка виступала проти насадження на Україні радянської системи ззовні, за повну самостійність партії, її молодіжної організації та професійного руху в Україні, за незалежний від Москви український уряд. Вона засуджувала неп та пов'язане з цим погіршення становища робітничої молоді. З метою пропаганди своїх поглядів члени УКРЮСу організовують мітинги, влаштовують диспути й вечори, виступають

на підприємствах, у вузах, а також у селах, поширюють серед молоді листівки та прокламації.

Однак проводити цю роботу ставало дедалі важче. У 1922-1923 рр. УКРЮС, як і підтримувана нею партія, переживає певний занепад. УКП та її молодіжну спілку було "позбавлено всяких засобів агітації, пропаганди і навіть існування", правлячий режим, говорячи словами тогочасного автора, вживав проти них "всяких гальмуючих та репресивних заходів" (69).

У 1923 р. переважно з робітничої та вузівської молоді в УКП утворилася так звана ліва фракція, що стала на платформу КП(б)У і взяла курс на фактичну ліквідацію своєї партії (70). Як відзначалося в закритому листі ЦК КП(б)У, "представлена вона... молоддю. Політично ця група достатньо слабенька, та разом з тим робить всередині УКП корисну роботу" (71). Серед членів лівої фракції були й керівні працівники УКРЮСУ. Тому не дивно, що ліве крило почало утворюватись і в спілці. ЦК партії змушений був розпустити ЦК УКРЮС і підпорядкувати її організації на місцях комітетам УКП (72).

У 1924 р. починається певне кількісне зростання організацій УКРЮСУ та пожвавлення їх роботи. Як зазначалося в резолюції поширеного пленуму ЦК УКП, що відбувся в серпні 1924 р., "зріст організацій УКРЮС спостерігається серед робітничої молоді Катеринослава, Києва й незаможницьких юнаків районів Київщини" (73). Посилилася діяльність Ком'юну і в інших місцях. На Полтавщині найміцніша організація спілки була в Лохвицькому районі. Вона складалася головним чином з учнів технічної школи й налічувала 14 чол. Крім того, в цьому ж районі діяла ліва організація УКРЮСУ, до якої входили 4 чол. Між членами двох фракцій спілки існувала ворожнеча, яка іноді призводила до бійок між ними (74).

В Полтавському ІНО було створено підпільну групу УКП в складі 25 студентів. Вона провела близько 20 нелегальних зборів, підтримувала зв'язок з ЦК УКП та іншими організаціями партії (75).

Тоді ж значну активність розвинули організації УКП та УКРЮС в селах і містах Харківщини (76). Велика робота проводилася ними також і на Київщині. Так, у профшколі, що знаходилася в с. Козацькому, 70% учнів були членами спілки. Ця група стала центром укапістського руху в Шевченківському районі. На Київщині

УКРЮС намагалася діяти самостійно, окремо від губкому УКП. Вона створювала гуртки, до яких залучалася й неспілкoва молодь. Особливо помітною була діяльність Білоцерківської організації. В самому Києві спілка проводила роботу на педагогічних та медичних курсах. У залізничному технікумі під час виборів студкому укрюсівцям вдалося організувати виступ учнів проти засилля комуністів (77).

Найміцнішою в цей час вважалася Катеринославська організація УКРЮС. Зокрема, в Катеринославі було три районних осередки та два гуртки на заводах К.Лібкнехта й К.Маркса із загальною кількістю членів близько 40 чол. При кожному осередку та групі вдалося згуртувати по 10-15 співчуваючих. За соціальним складом переважну більшість людей, втягнутих в орбіту цієї діяльності, становили робітники та діти робітників (78).

Багато уваги катеринославська організація приділила виборам до рад. Напередодні їх були виділені спеціальні агітатори, які проводили роботу на заводах, у вузах, селах. В результаті 1923 р. в сільради по Катеринославщині було обрано 5 укапістів (79). Разом з членами УКП їхні молодші послідовники проводили збори та інші масові заходи. Так, на партійній вечірці 12 липня 1924 р. зібралося майже 200 чол. Найбільшого успіху катеринославські укапісти та укрюсівці досягли під час проведення демонстрацій 1 травня та на Міжнародний юнацький день у 1924 р., коли в окремій колоні під гаслом УКП збиралося по кількaсот юнаків і дівчат (80).

УКП та УКРЮС проводили також роботу серед призовників та червоноармійців під гаслом створення самостійної української армії. Особливо активно в цьому напрямі діяла організація в Бердянському окрузі на Катеринославщині. Агітатори відвідували казарми допризовників, проводили з ними бесіди. Подекуди ця робота давала результати. Так, усі 15 демобілізованих червоноармійців, які повернулися в Білоцерківський округ з Миколаєва в 1924 р., були укапісти (81).

Після того як ліквідаційний з'їзд УКП прийняв рішення про саморозпуск партії та входження її членів до КП(б)У, конференція УКРЮСу у березні 1925 р. постановила припинити діяльність спілки і ввійти до складу ЛКСМУ (82).

III. Молодіжні організації загальноросійських партій та політичних течій.

Серед небільшовицьких організацій і груп молоді, що діяли під керівництвом загальноросійських партій та політичних течій, слід насамперед виділити молодіжну спілку РСДРП (меншовиків). Як-що раніше ця партія не приділяла достатньої уваги роботі серед молоді, то на початку 20-х років позиція її керівництва в цьому питанні значно змінилась. "Нову, небільшовицьку Росію здобудуть та нову вільну Росію розбудують головним чином нові революційні покоління молоді" (83) - так формувалося ставлення до молодого покоління в одному з меншовицьких видань. На початку 1922 р. бюро ЦК РСДРП видало спеціальний циркуляр місцевим партійним організаціям, у якому йшлося про необхідність звернути особливу увагу на роботу серед молоді (84).

Початок організації соціал-демократичної молоді поклала ініціативна група при клубі "Вперед", створена під егідою московського партійного меншовицького комітету в 1920 р. Протягом 1921 р. соціал-демократичні молодіжні організації почали діяти в містах України - Одесі, Києві, Харкові, Херсоні, Миколаєві, Катеринославі (85).

І хоча формально між ними не було встановлено організаційної єдності, але шляхом листування підтримувався зв'язок. Як писав один із засновників та керівників соціал-демократичного молодіжного руху Андрій Краніхфельд, можна було "вважати всі місцеві організації фактично відділеннями єдиної Соціал-Демократичної Спілки Робітничої молоді Росії" /скорочено РСДСРМ. - *В.П./* (86).

РСДСРМ ставила собі за мету:

по-перше, розвивати свідомість робітничої молоді, виховувати її в дусі революційного марксизму;

по-друге, захищати інтереси робітничої молоді, підвищувати її культурний рівень;

по-третє, організовувати молодь для боротьби за її класові інтереси разом з усім робітничим класом і окремо від РКСМ, РКП та всіх правлячих організацій, що проводять чужу для робітничої молоді діяльність;

по-четверте, беручи участь у боротьбі робітничої молоді за її інтереси, прагнути стати керівником її руху і спрямовувати його по шляху класової боротьби (87).

Виходячи з програмних цілей, організація соціал-демократичної молоді висувала й конкретні вимоги до правлячого режиму. У політичній сфері вони цілком збігалися з прийнятими в серпні 1921 р. тезами ЦК РСДРП, де йшлося про необхідність демократизації радянського ладу, впровадження в країні громадянських і політичних свобод (страйків, спілок, зборів, слова, друку, недоторканості особи), відмови від партійної диктатури та режиму терору (88). Крім того, РСДСРМ вимагала повної свободи й незалежності юнацьких організацій та ліквідацію виняткових прав комсомолу.

У сфері економічній до загальних вимог партії, наприклад, про перетворення професійних спілок на організації, незалежні від влади та РКП, вільно обрані всіма робітниками й такі, що виконують їхні накази, молоді соціал-демократи вносили доповнення, які стосувались інтересів молоді. Це - передача захисту інтересів робітничої молоді в профспілках вільно обраним її представникам, а не комсомолу. Суворе дотримання та дальший розвиток законодавства, яке б захищало працю підлітків.

У культурно-просвітницькій галузі РСДСРМ вимагала негайної ліквідації неписьменності та малописьменності молоді й надання їй можливості відвідувати школи фабрично-заводської підготовки, збільшення мережі культосвітніх закладів, які б на ділі, а не на папері задовольняли культурні вимоги пролетарської молоді (89).

У сфері національній РСДСРМ, як і партія меншовиків, виступала за єдність Росії у кордонах 1914 р., допускаючи право на автономію, негативно ставилася до державної самостійності України (90). Це, безумовно, відвертало від спілки більшу частину української молоді, і тому вона складалася головним чином з росіян та євреїв.

Що стосується взаємовідносин з РСДРП, то в одному з програмних документів молодіжної меншовицької організації зазначалася: "РСДСРМ працює автономно, у своїх виступах діє згідно з політичними директивами та під керівництвом РСДРП і її партійних органів" (91).

Молоді соціал-демократи обрали для себе такі форми практичної діяльності: організація мітингів і зборів, вечорів та екскурсій.

створення своїх секцій при профспілках, наукових гуртків, видавнича робота (92).

1922-1923 рр. стали періодом розквіту РСДСРМ, причому найбільш міцними й активними вважалися її українські організації. В Україні перебувало й центральне оргбюро спілок соціал-демократичної молоді, про яке мова піде далі. В цей час осередки РСДСРМ у тих чи інших формах діяли в Одесі, Харкові, Києві, Катеринославі, Тульчині, Кременчуці, Полтаві, Житомирі, Миколаєві, на Донбасі. Між ними було налагоджено зв'язок, зокрема, шляхом листування, надходила література з-за кордону (93).

Однак навіть у цей період РСДСРМ так і не змогла стати масовою. Її організації були кількісно невеликі, найчисленніша з них налічувала 60 чол. (94)

Досить значний вплив на молодь мала одеська спілка соціал-демократичної молоді. Її осередки діяли на деяких підприємствах міста (радіотелеграфному заводі, електростанції та ін.). Добре була поставлена пропагандистська робота в чотирьох гуртках: з вивчення політичної економії, історії французької революції, ерфуртської програми, економічно-правових питань. Організація випускала велику кількість друкованої продукції. В 1921-1922 рр. вийшло 8 номерів її "Бюлетеня", а в 1922-1923 рр. - 10 номерів журналу "Пролетарская молодежь". Крім того, друкувалися та поширювалися листівки й прокламації (95). Для пропаганди своїх ідей серед молоді одеські соціал-демократи використовували також безпартійні молодіжні конференції, делегатами яких на деяких підприємствах міста завдяки проведеній організацією РСДСРМ роботі було обрано молодих меншовиків. Виступаючи на таких конференціях, вони піддавали критиці політику правлячого режиму щодо робітничої молоді (96).

У Києві діяло 4 гуртки соціал-демократичної молоді, куди входило 25 студентів і 5 робітників. Проведену ними роботу можна коротко охарактеризувати так: було налагоджено зв'язок з колегами інших міст; забезпечено надходження літератури з Москви та Одеси; вдалося випустити один номер журналу "Молодое дело". Незважаючи на репресії з боку ДПУ, Київська організація не припиняла своєї діяльності (97).

У Харкові молодіжна меншовицька організація видала в 1922 р. один номер журналу "Юный социал-демократ" та ряд відозв до робітничої молоді (98). У Полтаві групи молодих меншовиків гур-

тувалися навколо будинку В.Г.Короленка, у Кременчуці - навколо робітників тютюнової фабрики (99).

Свою роботу організації та групи РСДСРМ проводили в тісній взаємодії з партійними організаціями. Керівництво спілки ставило завдання "у своїй роботі щільніше, ближче стати до роботи партії..., всіх кращих товаришів спонукати вступити до лав партії" (100). У 1922 р. весь апарат ЦК партії меншовиків на Україні складався із соціал-демократичної молоді, а нові організації цієї партії були створені значною мірою завдяки допомозі молоді (101).

Восени 1922 р. група керівних працівників РСДСРМ порушила питання про перегляд старих організаційних форм діяльності спілки, вважаючи їх за вузькі й запропонувала створити ширшу, незалежну молодіжну організацію. На сторінках видань РСДСРМ розпочалася дискусія з цього питання. Якщо одні організації та групи замкнулися в собі й не вели або майже не вели ніякої "зовнішньої" роботи, то інші, наприклад київська, пропонували "перекинути місток з нашого підпілля в середовище юного пролетаріату" (102).

Велику роль у координації діяльності місцевих організацій, визначенні їх тактики, підготовці до загальноросійської конференції спілки відіграло центральне організаційне бюро РСДСРМ. Воно було створене в січні 1923 р. групою відомих працівників організації на чолі з А.Краніхфельдом (племінником Ю.Мартова), що втекли із заслання. Бюро діяло в глибокому підпіллі (швидше за все, в Ірпіні, під Києвом). Під його керівництвом було дано один номер "Юного Пролетарія" та 6 номерів "Бюлетеня" (103).

У вересні 1923 р. на дачі в Ірпіні відбулась нелегальна Всеросійська конференція РСДСРМ, в роботі якої взяли участь вісім чоловік. На ній були прийняті статут організації та резолюція з організаційно-тактичних завдань спілки, обрано центральне бюро. На конференції відзначалося, що орієнтація на розширення лав спілки має бути повністю збережена. У зв'язку з цим головна увага зверталася на роботу серед робітничої та учнівської молоді. При цьому зауважувалося, що така робота можлива тільки у формі поширення відповідних масових друкованих видань. В організаційній галузі як найважливіше ставилося завдання створити свого роду скелет спілки у вигляді кількох великих, основних груп, навколо яких мали об'єднуватися менші групи. Делегати наголошували на тому, щоб скрізь, де це можливо, використовувалися

демократичні принципи в роботі організацій. Виняткову увагу конференція звернула на необхідність суворой конспірації. Однак самі її учасники виявилися в цьому питанні не на висоті. Під кінець роботи конференції 6 вересня всі вони були заарештовані загоном ДПУ (104).

Значна частина всієї меншовицької роботи на Україні проводилася саме молоддю. Проти неї насамперед і були спрямовані репресії з боку правлячого режиму. З 1922-го по 1926 рік ДПУ заарештувало й вислало 85 молодих меншовиків. Лише деякі з них відійшли від політичної діяльності, інші ж, повернувшись із заслання, ставали активістами РСДРП. Але доля меншовицького руху, в тому числі молодіжного, була вже вирішена. Внаслідок "систематичних, безперервних репресій" (так характеризувало свої дії само керівництво ДПУ УСРР) до середини 1925 р. на всій території України не залишилося жодної організації чи групи соціал-демократичної молоді. У 1926 р. в Харкові, Києві та Одесі ще було декілька членів РСДРП, які, однак, практично не проводили ніякої роботи. Вони інколи ще листувалися між собою, одержували "Социалистический вестник", але все це відбувалося під постійним контролем ДПУ (105).

Досить значний вплив на різні верстви української молоді мали ідеї анархізму. На території республіки діяв цілий ряд анархістських організацій і груп різних політичних відтінків. Це - насамперед організація анархістської молоді України "Набат". Вона входила до однойменної конфедерації анархістських організацій і підтримувала тісні зв'язки з Всеросійською Федерацією Анархістської Молоді. Як і конфедерація "Набат", її молодіжна організація негативно ставилася до влади більшовиків, стояла на платформі "соціальної революції" заперечувала "перехідну стадію та виступала за необхідність прямої боротьби за безвласні форми суспільного будівництва". Її члени виконували велику технічну роботу в конфедерації, видавали свій журнал та літературу. Під час денікінщини вони брали активну участь у боротьбі з білогвардійцями, багато хто з них загинув (106). Серед місцевих організацій "Набату" виділялася елизаветградська. Вона мала свої гуртки в селах, видавала власну газету і користувалася значним авторитетом серед молоді. Головним гаслом у роботі цієї організації була вимога "вільних рад". Під впливом агітації, що її проводили

молоді анархісти, червоноармійці-будьонівці цілими сотнями переходили до загонів Н.Махно (107).

У 1921 р. організації анархістської молоді були розгромлені більшовицьким режимом, який "улаштував на них справжнє полювання, організуючи облави, засідки, хапаючи підлітків 14-16 років". Влітку 1921 р. в районі Жмеринки каральні органи виявили й ліквідували (розстріляли) організацію анархістів (30-40 чол.), що мала відділення в ряді міст півдня країни. Як зазначалося в одному з видань того часу, це була "краща анархістська молодь" (108).

Після розгрому в 1921 р. об'єднань юних анархістів молодіжний анархістський рух в УСРР не припинявся, хоч він і не мав свого об'єднуючого центру. Головною його рушійною силою була селянська молодь. У 1923-1926 рр. організації та групи, члени яких сповідували анархізм, діяли майже по всій території республіки. Особливо багато їх налічувалося в Полтавському, Лебединському, Роменському, Прилуцькому, Уманському округах (109). Анархістські молодіжні об'єднання були також і у великих містах. По декілька десятків чоловік об'єднували групи в Харкові, Дніпропетровську, Одесі, Києві. До них входило чимало й робітників (110).

Значною активністю відзначалася діяльність молодіжних анархістських організацій і груп на Полтавщині. У Полтаві вони проводили роботу в торговельно-промисловій та фельдшерській школах, аграрно-кооперативному технікумі, серед робітників паровозних майстерень та безробітних, видали один номер журналу "Анархіст". В Лубенському окрузі анархісти діяли на педагогічних курсах та в селах. У Роменському окрузі було декілька груп цього політичного спрямування з центром у Гадячі (загалом близько 40 чол.). Під їхнім впливом перебували місцеві навчальні заклади. Гадяцька група випускала свій журнал "Вільна Думка", який поширювала насамперед серед селян (111).

В 1925 р. ДПУ заарештувало 85 чол. у так званій "справі анархістів Полтавщини". Це були молоді люди віком від 18-ти до 23 років, здебільшого незаможники, що жили в різних селах і містах колишньої Полтавської губернії. Вступивши в зв'язок між собою, вони підготували ґрунт для видання журналів "Вільна думка" та "Анархія" і розпочали цю роботу. Вийшло по кілька номерів кожного з них. Крім того, за даними ДПУ, документам якого не завжди можна з цілковитою певністю вірити, ці люди створили

бойову групу для проведення "ексів" та терористичних актів. Характерно, що анархістські групи по селах виникли без впливу з боку давніх учасників цього руху. Найбільшу активність в них виявляли колишні комуністи та комсомольці (112).

У Києві існувало декілька гуртків анархістської молоді, які проводили досить інтенсивну роботу. Найбільш численний (до 28 чол.) гуртувався навколо "дискусійного гуртка". У гуртківців - головним чином представників інтелігенції та молоді, що вчилася, було налагоджено зв'язок з "дорослими" анархістами, а також з організаціями інших міст (113).

Значну роботу серед молоді проводили також і есери. Серед об'єднань, які виникли після розколу російської партії соціалістів-революціонерів, назвемо передовсім українських лівих есерів (борьбистів). При цій партії було утворено Спілку молоді лівих есерів (борьбистів) /або просто "Спілку"/ (114). На початку 1920 р. її організації діяли в Київській, Харківській, Полтавській, Миколаївській та інших губерніях України (115).

"Спілка" стояла на платформі визнання радянської влади, але без диктатури пролетаріату. Досить активно діяла вона на Полтавщині, де було організовано ряд її осередків у повітах і волостях. Губернський комітет цієї молодіжної організації розробив програму та статут "Спілки", видав кілька відозв до молоді, налагодив випуск газети "Революційний юнак". У практичній роботі "Спілки" допомагав губком партії боротьбистів, який надіслав усім повіткам інструкції з питань молодіжних груп (116).

У Миколаївській губернії юнацька організація лівих есерів (борьбистів) видавала свій друкований орган "Знамя боротьби". Вона організувала клуб молоді ім. Бориса Донського, випускала листівки-відозви до хлопців і дівчат, створювала осередки як у місті, так і - головним чином - на селі (117).

Однак лівоесерівська спілка молоді так і не встигла налагодити систематичну роботу в республіканському масштабі, припинивши свою діяльність разом з партією боротьбистів улітку 1920 р.

Слід зауважити, що в 20-і роки діяли також молодіжні есерівські групи інших напрямів. Зокрема, в 1923 р. в Харкові було 2 гуртки інтелігентської та 3 - робітничої молоді. Ще активніше працювали есери на селі, намагаючись використати для цього всі легальні можливості. Зокрема, вони багато уваги приділяли роботі в культурно-просвітницьких організаціях, насамперед у "Просвіті"

(118). Есерівська молодь, не маючи власних організацій, створювала натомість секції при відповідних партійних осередках. Останні ж діяли настільки конспіративно, що, як зазначає ЦК ВЛКСМ, будь-яких точних даних про есерівський молодіжний рух одержати було неможливо (119). Завдяки цьому есерівські молодіжні групи не припиняли свою діяльність до початку тридцятих років.

IV. Єврейські молодіжні об'єднання.

Поряд з українськими та загальноросійськими молодіжними організаціями в Україні активно діяли об'єднання молоді національних меншин, насамперед єврейської. Питома вага останніх у молодіжному русі того часу була дуже значною. З одного боку, сюди належали спілки, які досить лояльно ставилися до існуючого режиму й діяли легально (насамперед Євкомол), з другого - опозиційні сіоністські організації, що не були легалізовані.

Євкомол виник у 1920 р. в результаті розколу Югендкомфарбанду, який існував при лівому Бунді. Коли більшість членів ЦК цієї організації виступили за її приєднання до комсомолу, кілька його членів, незгодні з цим рішенням, вийшли з неї і створили власну спілку. Хоча й було заявлено, що Євкомол являє собою самостійну організацію, він, однак, з перших днів свого існування орієнтується на партію СКП (ПЦ): вже I фарбандерат (з'їзд) Євкомолу в січні 1921 р. встановив з нею організаційний контакт, а II (київський) фарбандерат, що відбувся в серпні того ж року, офіційно визнав програму згаданої партії (120).

Наприкінці 1920-го та в 1921 рр. ця організація відігравала помітну роль у молодіжному русі. Нею було проведено ряд кампаній серед єврейської молоді (боротьби з клерикалізмом, на захист соціально-економічних інтересів молодих робітників та ін). Особливо багато уваги Євкомол приділяв роботі серед робітничої молоді, зокрема зайнятої на приватних підприємствах. Так, у Києві всі такі підприємства було взято на облік, а для роботи на них прикріплено активних працівників спілки (121). Організації Євкомолу діяли також у Харкові, Одесі, Катеринославі, Кременчуці, Полтаві, Бердичеві, Малині та інших містах і містечках. Найбільш міцними були вони в Сосницях (Чернігівщина) та Пирятині (Полтавщина),

через що ці містечка жартома називали "Пітером та Москвою Євкомолу". В Сосницях налічувалося 60-80 юнаків та дівчат євкомольців, у Пирятині - 50. Головним чином це була реміснична молодь (122).

Однак невдовзі в умовах посилення всевладдя більшовицької партії та її молодіжної організації Євкомол почав занепадати. Як зазначалося на фарбандераті спілки в січні 1922 р. "її темпи та розвиток за останній час послабилися" (123). Через рік, у січні 1923 р., III Всеросійська конференція Євкомолу прийняла рішення про злиття організації з РКСМ (124).

Другою легальною організацією єврейської молоді, що діяла в цей час, була Єврейська спілка соціалістично-робітничої молоді ("Югенд Поалей-Ціон"), що перебувала під впливом Єврейської соціал-демократичної робітничої партії "Поалей-Ціон" (меншовиків). У 1920 р. відбулась її Всеросійська установча конференція, яка затвердила програму та статут спілки (125). Організації "Югенд Поалей-Ціон" діяли головним чином у містах серед учнівської та інтелігентської молоді. В своїх гуртках спілки досить інтенсивно вивчали політекономію та історичний матеріалізм. Вони не заперечували необхідності диктатури пролетаріату, але виступали проти підміни її диктатурою комуністів і висували гасло "свободи революційної думки". Палестинський, так би мовити, елемент не домінував у спілці над меншовицьким, і взагалі її позиція була близькою до позиції РСДРП (126). Вплив на широкі маси єврейської молоді ця організація майже не мала, її місцеві осередки були досить нечисленними і налічували по 10-20 чал. У 1921-1922 рр. в Україні вони існували в Києві, Кременчуці, Полтаві, Бердичеві, Харкові та деяких інших містах (127). "Югенд Поалей-Ціон" припинив свою діяльність разом з ЄСДРП в 1923 р. (128).

Найчисленнішими і найвпливовішими з найбільшовицьких молодіжних організацій були сіоністські. У середині 20-х років рух сіоністської молоді став по-справжньому масовим. Він являв собою досить струнку систему організацій, що охоплювали густою мережею осередків усі райони, де жили євреї. У 1925 р. в Одеській губернії, наприклад, налічувалося більше 2,5 тис. молоді* сіоністів, на Поділлі - 5 тис., на Київщині - 2 тис., на Волині - 1,5 тис. (129). Загалом у цей час сіоністські організації охоплювали р УСРР 25-30 тис. молодих людей віком до 23 років (130). Крім активних їх членів, існував ще й значний прошарок співчуваючих

Не було жодного населеного пункту в районах компактного проживання єврейського населення, де б не існувало сіоністських організацій. З одного боку, вони охоплювали великі міста, з другого - містечка й села, особливо на Правобережжі. Майже в усіх тих містечках, де єврейське населення переважало, молодіжні сіоністські організації були кількісно та якісно сильніші за організації КСМ. Комсомольці й піонери проводили там свою роботу відлюдно, Іноді майже конспіративно (131). В деяких округах УСРР за впливом на єврейську молодь сіоністські об'єднання становили серйозну конкуренцію ЛКСМУ. Так, восени 1925 р. в Чернігівському окрузі налічувався 491 комсомолець-єврей, а молодих сіоністів там у той же час було близько 400 (132).

Молодь стала головною рушійною силою всього сіоністського руху в Україні. Це пояснювалося рядом факторів, насамперед тяжким матеріальним становищем єврейської містечкової молоді, зростанням серед неї безробіття, відсутністю перспективи трудовлаштуватися та набуті кваліфікацію, що викликало незадоволення політикою правлячого режиму.

Найбільший вплив сіоністські організації мали на містечкову молодь, особливо на безробітних юнаків та дівчат. Серед молодих сіоністів було багато й учнів (старших класів трудшкіл, торгпромишкіл, технічних та інших курсів). Актив цих організацій, їх керівне ядро становили головним чином представники інтелігенції /особливо колишні студенти, яких виключили з вузів/ (133).

Якщо на початку 20-х років більшість сіоністських об'єднань були не досить численними та організаційно оформленими, то згодом вони прибрали чітких організаційних форм із суворою дисципліною та конспірацією. Молодіжні сіоністські організації будувалися на тих же організаційних засадах, що й комсомол. Існували первинні осередки, районні та обласні комітети з організаційними, економічними, дитячими та іншими відділами. Значне місце в роботі молодіжних сіоністських організацій займали питання дисципліни та конспірації. Їх керівні центри видавали з приводу цього спеціальні циркуляри та інструкції, наприклад, циркуляр ЦК Єдиної Всеросійської Організації Сіоністської Молоді (жовтень 1924 р.) про поведінку при арешті та обшуку (134).

Успішному проведенню практичної роботи сіоністських організацій значною мірою сприяла добра фінансова база, яка давала змогу утримувати досить значний і дійовий актив. Так, у містечку

секретар сіоністської молодіжної організації одержував у 1925 р. 25 крб. Такою ж була платня й інших штатних працівників. Дуже часто актив сіоністських організацій був забезпечений і працював значно краще, ніж комсомольський (135). Добре була поставлена справа підготовки активістів контролю та перевірки їх роботи. В результаті сіоністам вдалося створити досить добре пристосований апарат, що відзначався до того ж неабиякою рухливістю (обласні та районні комітети мандрували по містечках і селах). Про добру матеріальну базу сіоністських молодіжних організацій свідчить і те, що вони мали значну кількість постійних видань, що друкувалися на склографах, друкарських машинках або шопірографах. Майже всі місцеві організації випускали також листівки (часто написані й від руки).

Молоді і місти проводили значну економічну роботу, спрямовану передусім на поліпшення стану безробітної єврейської молоді. Одним з їхніх гасел було: "Жодного молодого непрацюючого єврея". З цією метою вони організовували різноманітні артілі, майстерні, сільськогосподарські колективи, влаштовували молодих безробітних на навчання до кустарів. Крім того, безробітним юнакам і дівчатам подавалася матеріальна допомога, виділялися безкоштовні обіди тощо.

Громадсько-політична діяльність молодіжних сіоністських організацій виявлялася як у різного роду масових виступах (у тому числі демонстраціях), так і в поширенні листівок та прокламацій. Молоді сіоністи активно працювали в різних громадських об'єднаннях, створювали курси для вивчення давньоєврейської мови, палестинознавства. У великих містах вони використовували для своєї роботи "червоні кутки" при житлотовариствах. Наприклад, в Одесі майже всі "червоні кутки" сіоністи перетворили на центри своєї діяльності. У Києві та в тій самій Одесі помітний вплив вони мали в клубах кустарів (136).

Виховна робота з членами молодіжних сіоністських організацій проводилася конспіративно: в лісі чи ще десь на природі, на приватних квартирах. Члени місцевих осередків розбивалися на групи самоосвіти, періодично влаштовувалися перевірки їх рівня політпідготовки.

За масштабами впливу на єврейську молодь чільне місце серед молодіжних сіоністських організацій посідала сіоністсько-

соціалістична спілка молоді (ЦСЮФ). Організаційно вона вважалася самостійною, але сіоністсько-соціалістична партія (ЦСП), яку підтримувала спілка, намагалася підпорядкувати її своєму впливу якомога повніше. Робота з молоддю завжди перебувала в центрі уваги керівних органів цієї партії. Зокрема, на нелегальному її з'їзді у 1921 р. з цього питання було прийнято спеціальну резолюцію (137). Зрештою, ЦСЮФ мала таке ж політичне обличчя, що й ЦСП. Їх кінцева мета полягали у створенні Єврейської держави в Палестині на соціалістичних засадах, а програмні вимоги до правлячого режиму були такими:

- свобода політичних організацій трудящих;
- легалізація всіх соціалістичних партій, що стоять на платформі радянської влади;
- національна автономія шляхом створення системи рад євреїв-трудящих;
- залучення єврейського населення до продуктивної праці шляхом утворення національної виробничої, сільськогосподарської, кредитної та споживчої кооперації;
- формування єврейських національних частин в армії;
- створення мережі єврейських шкіл, лікарень, судових установ;
- державне регулювання еміграції та повна легалізація палестинізму (138).

Організаційно ЦСЮФ була оформлена в 1921 р. Її структура та форми роботи також багато в чому нагадували комсомольські. Основою спілки була широка мережа первинних організацій, якими керувала президія, остання підпорядковувалася райкому (один з них містився в Києві), а райкоми інструктувалися мерказом (ЦК), що перебував у Москві. Проводилися всеросійські з'їзди та всеукраїнські конференції спілки.

В УСРР у 1925 р. ЦСЮФ налічувала близько 3 тис. активних членів /тимчасом як ЦСП - близько 500/ (139). За соціальним складом вони розподілялися так: 60-65% становила учнівська, 20% - реміснична та кустарна, 10% - робітнича молодь, решта - "дрібнобуржуазні та декласовані елементи". Їх вік коливався від 16-17 до 24-25 років (140).

ЦСЮФ використовувала для пропаганди своїх ідей всі легальні та напівлегальні можливості. Їх члени активно співробітничали в "Гехолуці", що являв собою позапартійне громадське об'єднання, створене для досягнення різного роду економічних цілей. Вони

справляли також значний вплив на організацію єврейських скаутів - так званий "червоний" "Гашомер-Гацоїр". Подекуди, наприклад у Києві, члени ЦСЮФ могли одночасно входити й до цієї організації (141).

Спілка мала досить багато своїх видань як у центрі, так і на місцях. Зокрема, ЦК ЦСЮФ разом з ЦК ЦСП випускали двотижневий інформаційний бюлетень та журнал "Югенд". Аналогічні часописи існували і в деяких містах та селах, наприклад, в Одесі ("Дер Юнгер Кемпфер" - орган міського комітету), Кременчуці (142).

Економічна робота спілки полягала у створенні її членами артілей та інших трудових колективів, а також у праці в Гехолуці. Політична діяльність ЦСЮФ зводилася до боротьби за сіоністсько-соціальні принципи, їх пропаганди та виховання на них єврейської молоді. Члени спілки брали участь у багатьох страйках та політичних кампаніях, докладали всіх зусиль, щоб очолити їх. Подібно до учасників інших організацій вони намагалися використати в своїх цілях безпартійні конференції молоді.

У 1924-1925 рр. ЦСЮФ, як і ряд інших сіоністських об'єднань, досягає, так би мовити, zenіту своєї діяльності та впливу на єврейські маси. З 1926 р. вона починає переживати кризу. "Масові виходи з югендських містечкових та часткові - з "центральных" організацій, "ліквідаторські тенденції", "політична та побутова криза...", що загрожує перейти в розклад", - так характеризується стан спілки в цей період (143). Наприкінці 20-х років вона зникає з політичної арени.

Головним конкурентом ЦСЮФ у боротьбі за лідерство в сіоністському молодіжному русі була Організація сіоністської молоді (ОСМ), що підтримувала партію сіоністів-трудоників (СТП). У 1924 р. ОСМ об'єдналася із сіоністськими студентськими організаціями "Гістадрут" та "Геховер", організацією єврейських скаутів "Гашомер-Гацоїр" ("біло-блакитним"), гуртком "Кидимо" й утворила Єдину Всеросійську Організацію Сіоністської Молоді (ЄВОСМ). СТП та ЄВОСМ вважалися більш "правими" ніж ЦСП та ЦСЮФ. Як і всі сіоністські організації, вони мали за кінцеву мету створення Єврейської держави в Палестині, але не на соціалістичних, а на загальнодемократичних засадах. Основними програмними положеннями ЄВОСМ були:

1. Підготовка національно освічених, громадсько розвинutih, організаційно вихованих, професійно підготовлених та фізично здорових молодих людей, які були б здатні як для розбудови Палестини, так і для боротьби за оздоровлення єврейського життя у "вигнанні" (тобто в СРСР).

2. Боротьба з асиміляційними тенденціями серед єврейської молоді та прилучення її до єврейської культури.

3. Виховання у єврейської молоді сіоністсько-трудового світогляду та підготовка для СТП активної зміни.

Як і партія сіоністів-трудовиків, ЄВОСМ виступала за персональну національну автономію в СРСР для всіх євреїв, за залучення їх до продуктивної праці, а також вимагала дозволити вільну еміграцію в Палестину (144).

У своїй організаційній будові ЄВОСМ подібно до ЦСЮФ багато чого перейняла у комсомолу. Існував її керівний центр, районні, місцеві осередки. У 150 осередках, що діяли на території УСРР в середині 20-х років налічувалося близько 1,5 тис. юнаків і дівчат (145). Найміцніші осередки ЄВОСМ діяли в Златополі (Черкаський округ), Сновську (Чернігівщина), Брацлаві (Вінниччина). Під їх впливом перебувало по 200-300 чол. Близько 150 активних членів налічувала організація на Одещині (146). Соціальний склад молоді, що входила в ЄВОСМ, був таким: "80% учнів та дівчат дрібної єврейської буржуазії, 10% - кустарів та ремісників, 5-10% - робітників" (147).

Серед членів ЄВОСМ дуже поширеними були згуртованість і взаємодопомога: збиралися кошти для заарештованих, виділялася допомога малозабезпеченим юнакам та дівчатам (148).

Хоч фактично ЄВОСМ являла собою молодіжну організацію партії сіоністів-трудовиків, формально вона проголошувалася безпартійною. Розглядаючи роботу серед молоді як надзвичайно важливу справу, керівництво СТП підкреслювало, що проводити її слід вдумливо і делікатно: залучати молодь до політичної роботи, лише добре вивчивши її настрої та інтереси в "безпартійній" обстановці (149).

У своїй практичній діяльності ЄВОСМ використовувала ті ж форми та методи, що й ЦСЮФ. Зокрема, організувалися збори й демонстрації, які досить часто були пов'язані з єврейськими релігійними святами. Було налагоджено випуск і розповсюдження літератури та листівок. В УСРР у єврейському середовищі добре

знали журнали "Іді ес" та "Деркейн", що їх видавав ЦК ЄВОСМ (150). Як менш стримана та обережна (порівняно з "лівими" сіоністами), ЄВОСМ у своїх виданнях різко засуджувала політику більшовицької партії і комсомолу.

Під значним впливом СТП та її молодіжної організації перебували спортивне об'єднання "Маккабі" та згадуваний уже "Техолуц". Щодо останнього, то спеціальна резолюція ОСМ визнавала за необхідне активну участь всіх своїх членів у його заходах. (151). Розглядаючи культроботу як одне з найважливіших завдань, Організація сіоністської молоді проводила значну діяльність при си-нагогах, школах для вивчення давньоєврейської мови, історії єврейського народу, а також в різного роду культпросвітницьких організаціях (152). Хоча, як і весь сіоністський рух, ЄВОСМ у другій половині 20-х років переживає глибоку кризу, її діяльність була остаточно припинена лише в 1934 р. (153).

Однією з політичних організацій сіоністської молоді, що діяли в УСРР у двадцяті роки, була сіоністсько-соціалістична федерація "Дройр" ("Свобода"). Вона ставила своєю метою створення єдиної спілки сіоністської соціалістичної молоді, куди ввійшли б усі організації та групи "лівого" напрямку (на противагу "правій" ЄВОСМ). Виникла ця організація у 1918 р. В 20-і роки, її керівний центр містився у Варшаві. Незначні групи федерації діяли в цей час у Київській, Одеській, Волинській та Подільській губерніях. Вони поширювали друкований орган, що мав назву "Революційна думка". У 1920 р. ряд керівників "Дройру" проголосили себе прихильниками Євкомолу. Під впливом пропагандистів з федерації підтримувалася відносна злагода у лавах сіоністських організацій, зокрема було відновлено єдину організацію "Техолуц". В той же час їй не вдалося створити загальної спілки всіх соціалістичних організацій і груп. Федерація "Дройр" припинила свою діяльність наприкінці 20-х років (154).

Великий вплив на єврейську молодь, особливо на дітей та підлітків, мав "Гашомер-Гацоїр" ("Юний страж"), що являв собою єврейську націоналістичну спортивно-скаутську організацію. До неї входили діти й молодь від 8 до 21 року. "Гашомер-Гацоїр", діяльність якого мала військове забарвлення, був суворо централізованою структурою. Кожен місцевий загін-легіон складався з трьох груп: "вовчат" - 8-12 років, "розвідників" - 12-17 років, активу та керівництва - понад 17 років. Легіони підпорядковувалися

окружному штабу. В СРСР налічувалося 5 округів організації, три з них були в Україні: Київський, Одеський та Кременчуцький (згодом Харківський). Центральний штаб містився у Москві (155).

По суті, діяло дві організації "Гашомер-Гацоїр": "червоний", що підтримував ЦСП та ЦСЮФ, та "біло-блакитний", який перебував під впливом СТП та ЄВОСМ. Тісніші організаційні зв'язки із своїми дорослими співниками мав останній, а численнішим був "червоний" "Гашомер-Гацоїр".

Організація об'єднувала у своїх лавах значну кількість дітей та молоді й була справді масовою. В деяких місцевостях до неї було залучено більше половини єврейських дітей і підлітків. Спостерігалися навіть непоодинокі факти їх переходу з організації піонерів-ленінців до "Гашомер-Гацоїру" (156). Найчисленнішими легіони цієї організації були в Кременчуці- 850 чол., Одесі - близько 700, Києві - 500, Харкові, Полтаві, Білій Церкві - більш як 200 (157). Загалом по республіці налічувалося близько 8 тис. членів "червоного" та 2-3 тис. "біло-блакитного" "Гашомер-Гацоїру" (158).

Головною метою організації було фізичне та моральне виховання майбутніх захисників єврейського народу. Тому на перший план ставилася воєнно-спортивна робота, поряд з якою проводилася культурно-виховна (вивчення єврейської мови, історії та ін). При легіонах "Гашомер-Гацоїру" діяли бібліотеки єврейської літератури, випускалися рукописні та друковані часописи, зокрема журнал "Anari", листівки. Для підготовки активу організації створювалися школи скаут-майстрів, що мали досить насичену програму.

Політична діяльність як "червоного", так і "біло-блакитного" "Гашомер-Гацоїру" проходила у тісній взаємодії з партіями та молодіжними організаціями, під впливом яких вони перебували. Разом з ними єврейські скаути проводили масові громадсько-політичні акції, випускали та розповсюджували листівки і прокламації політичного змісту. Навесні 1924 р. на московському пленумі та київській нараді представники штабів усіх місцевих організацій "червоного" "Гашомер-Гацоїру" прийняли програму майбутнього соціалістичного будівництва Палестини (159). Як і більшість сіоністських організацій, "Гашомер-Гацоїр" зникає з арені суспільно-політичного життя у другій половині 20-х років.

Значну роль у сіоністському молодіжному русі відіграло спортивно-гімнастичне товариство "Маккабі". Головною своєю метою воно ставило фізичне оздоровлення єврейського народу, особливо молоді, для будівництва єврейської держави в Палестині. На початку 20-х років, коли сіоністський рух молоді був ще досить слабким та організаційно неоформленим, "Маккабі" являв собою, по суті, єдиний напівлегальний центр, навколо якого гуртувалися сіоністські активісти, групи. В 1920 р. в організаціях "Маккабі" налічувалося близько 4 тис. юнаків і дівчат (160). Провідну роль у товаристві відігравала сіоністсько-трудова партія та молодіжні організації, що орієнтувалися на неї (ОСМ, Гістадрут, Геховер). "Маккабі" являв собою централізовану, законспіровану щодо сіоністської роботи організацію із суворою дисципліною, товариською згуртованістю, добре налагодженим зв'язком. Первинні ланки товариства - латрулі - налічували по 30-40 чол. Обласні об'єднання (легіони) були на території Київської, Кременчуцької та Полтавської губерній. Існували також всеукраїнське та всеросійське об'єднання. У 1921 р. в Москві відбувся нелегальний всеросійський з'їзд "Маккабі" (161).

Організація мала широко розгалужену мережу своїх осередків по всій території республіки. Вони були практично в кожному її місті та містечку. Найчисленніші організації діяли в Кременчуці - від 500 до 700 чол., Харкові - 400. Сильні об'єднання товариства "Маккабі" були також у Києві, Одесі, Катеринославі, Житомирі, на Волині та Полтавщині. Більшість їх членів становила учнівська молодь, але певний вплив мали вони й на молодих робітників (162). Незважаючи на рішення головного управління Всеобучу про розпуск клубів "Маккабі", прийняте 12 серпня 1922 р. (163), а також на переслідування активних маккабістів, діяльність цієї організації не припинялася. Щоправда, цим клубам довелося змінити свої назви на такі: "Молот" (переклад слова "Маккабі"), "Факел", "Олімп" та ін. Разом з тим вони зберегли своє ядро, дисципліну, зв'язок з іншими організаціями (164).

Політична діяльність "Маккабі" зводилася головним чином до організації масових зборів, поширення сіоністських видань. Так, у 1922 р. під час релігійного свята Ханука в Кременчуці місцеві маккабісти провели за межами міста демонстрацію під національним прапором, у якій взяло участь майже 700 юнаків та дівчат (165). "Маккабі" проводило широку культурно-освітню ро-

боту. При його клубах діяли гуртки та курси по вивченню давньоєврейської мови, історії, культури та ін. Діяльність цього об'єднання припинилася в 1924-1925 рр. (166). Але його активісти продовжували працювати в інших сіоністських організаціях (зокрема в "Гачюмер-Гацойрі").

Велику роботу серед єврейської молоді проводив також "Гехолуц" - позапартійна організація економічного характеру, що ставила за мету підготовку кваліфікованої робочої сили для майбутньої єврейської держави в Палестині, надання своїм членам можливості опанувати різні спеціальності. В РРФСР "Гехолуц" було легалізовано, в Україні - ні. Як і в більшості сіоністських організацій, в ній існувала сувора дисципліна та велика централізованість. Вище керівництво діями "Гехолуцу" належало з'їздові представників його відділень. Він обирав ЦК, який звітував про свої дії перед з'їздом. Центральний комітет спрямовував діяльність відділень та районних комітетів, організовував виконання рішень з'їзду (167). "Гехолуц" об'єднував близько 6 тис. юнаків і дівчат (168), головним чином безробітних, та кустарно-ремісничу молодь. Найактивніше ця організація діяла на Одещині та Чернігівщині (169).

Практична робота "Гехолуцу" полягала передовсім у створенні різного роду легальних та нелегальних артіль, сільськогосподарських об'єднань. У деяких місцевостях вони склалися виключно з молоді, наприклад сільськогосподарський колектив "Червоний орач", що діяв поблизу м. Мена на Чернігівщині (170). При вступі до "Гехолуцу" кожен його член підписував зобов'язання про те, що він поїде до Палестини у потрібний для цього час. Було навіть налагоджено контрабандне перекидання учасників організації за кордон. Для цього існували нелегальні еміграційні бюро, зокрема в Одесі (171). Серед членів "Гехолуцу" проводилася також значна робота по вихованню їх у дусі сіонізму. Це полегшувалося тим, що вони в переважній більшості входили й до сіоністських молодіжних організацій (ЦСЮФ, ЄВОСМ та ін.).

За вплив у "Гехолуці" йшла боротьба між ЦСП та СТП. Наприкінці 1923 р. на пленумі ЦК у Москві відбувся розкол і виникло два центри цієї організації - правий і лівий. Згодом під впливом федерації "Дройр" вони об'єдналися. До центрального комітету "Гехолуцу" ввійшло 7 представників від ЦСП та 4 - від СТП (172).

Єврейське студентство об'єднувалося головним чином в організаціях "Геховер" ("Товариш") та "Гістадрут". Перша з них виникла ще в 1913 р. і складалася в основному з буржуазного студентства, вороже настроєного щодо радянської влади. В 1921 р. цій організації не дозволили існувати легально і вона продовжувала свою діяльність у нелегальних умовах (173).

У вересні 1922 р. з'їзд представників місцевих єврейських студентських груп в Одесі проголосив створення загальноєврейської (за їх термінологією) організації "Гістадрут". Було обрано Мерказ (ЦК), що містився в Одесі, та вирішено інші організаційні питання. Свої головне завдання новостворене об'єднання вбачало в тому, щоб засобами культурно-освітньої роботи виховувати студентів у сіоністсько-національному дусі і готувати їх цим самим до від'їзду в Палестину. "Гістадрут" мав репутацію однієї з найбільш правих організацій і як і "Геховер", перебував у цілому під впливом партії сіоністів-трудовиків (174).

Студентським сіоністським організаціям вдалося створити досить міцні осередки. Вони працювали під загальним ідейним керівництвом сіоністського центру, мали власні друковані органи ("Єврейський студент" - "Геховер"), свій театр "Габіма" і проводили роботу у взаємодії з релігійними общинами (брали участь у касах взаємодопомоги, розподілі маці серед студентів). Свій вплив ці сіоністські організації намагалися поширювати не тільки на єврейське студентство. Їх члени (яких "Геховер" та "Гістадрут" налічували по кілька сот) входили до складу керівництва адміністративно-господарських органів вузів, наукових гуртків тощо (175). У 1924 р. обидві організації влилися до складу ЄВОСМ (176).

V. Підпільні політичні гуртки і групи.

Протягом 20-х років на території УСРР діяла досить значна кількість підпільних груп і гуртків, які ставили своїм завданням досягнення політичних цілей. Вони мали найрізноманітнішу орієнтацію - від радикально-комуністичної до монархічної, однак усіх їх об'єднувало одне - незгода з політичним курсом правлячого режиму. Крайні ліві вважали, що він зрадив інтереси трудящих, переродився і обюрократився, що його нова економічна політика -

антинародна. Їх позиція багато в чому збігалася з програмними документами УКП та УКРЮС. Однак на відміну від них більшість таких груп вважали, що свої мети вони можуть досягнути за допомогою терору.

Як повідомлялось в документі ДПУ УСРР, група учнів першої Харківської торговельно-промислової школи дійшла висновку, що єдиним засобом боротьби з владою є здійснення терористичних актів проти відповідальних працівників, насамперед - В.Чубаря, тодішнього голови Раднаркому УСРР, що ніс, на їх погляд, головну відповідальність за всі ненормальності існуючого в республіці режиму. Всі четверо членів "Бойової групи Ленінської Комуністичної Спілки Молоді" (так називалася ця група) були у 1925 р. заслані в Соловецький табір.

У червні 1925 р. органи ДПУ заарештували групу молоді, яка готувала замах на голову ВУЦВКу Г.Петровського. Під час арешту в них було вилучено 2 бомби, обріз, наган та іншу зброю. Один з арештованих - Тимченко - так охарактеризував спонукальні мотиви діяльності цієї групи: "Я вважаю, що теперішній уряд не є революційним і... не захищає інтересів трудящих... Я вважаю за необхідне усунути уряд. Терор є засіб повалення уряду шляхом знищення окремих його членів, і його необхідно застосовувати по відношенню до всіх вищих урядових осіб" (177).

У Куп'янську в 1922 р. виникла група з 12 осіб, головним чином членів КСМУ, яка мала назву "Комуністична Спілка Молоді Рівних". Свою основну мету вона вбачала в тому, щоб убити кілька місцевих "буржуїв" /непманів/ (178).

Часто учасникам таких підпільних фомувань були близькими погляди партійної опозиції. Так, в Луганському окрузі в 1927 р. на одному з рудників 15 молодих робітників організували групу "Ленінець", що підтримувала опозиціонерів. Її члени планували роздобути зброю і здійснити ряд терористичних актів. Вони, крім того, розробили й розповсюдили серед населення написаний у дузі вимог опозиції наказ до делегатів виробничих нарад (179).

В с.Токарі Сумського округу група колишніх комсомольців під керівництвом братів Сесенків організувала у 1926 р. нелегальні збори. На них детально аналізувалися матеріали виступів опозиціонерів, які, на думку учасників цих зібрань (їх бувало до 30 чол.), захищали інтереси трудящих (180).

За даними, які надійшли у ЦК ВКП(б), у Прилуцькому окрузі у тому ж році діяла група молоді, яка поширювала в народі пісні та вірші, в яких говорилося, що "робітники живуть погано, їх експлуатують", та інше. Називалася ця група, що налічувала 16 чоловік, "Коопнесп" /комуністична організація по боротьбі з несправедливостями/ (181).

Досить активно діяли так звані "націоналістичні" молодіжні організації та групи. Одна з них склалася 1921 р. в Брацлавському повіті на Поділлі з колишніх укрюсівців, що перейшли до комсомолу. Члени цієї доволі численної організації їздили з комсомольськими мандатами по повіту та створювали свої місцеві осередки. Було вироблено програму-мінімум, яка мала такі пункти:

1. У системі всеобучу заснувати організацію кількістю в 50 чол,
2. У всіх волостях і селах розпорошених членів організації об'єднати в осередки.
3. Перше завдання членів осередку - знищувати чекістів, що заважають працювати.
4. Випускати відозви.
5. Дістати якомога більше зброї.
6. Встановити зв'язок з "бандитом" Корчевським, що перебуває за кордоном.

Тоді ж у Немирові з колишніх укрюсівців було створено аналогічну групу, яку очолював секретар місцевого комітету комсомолу. Вона налічувала 10 чол., встигла налагодити зв'язок із закордоном. Обидві організації розгромили чекісти, більшість їх членів - розстріляли (182).

У тому ж 1921 р. в Білоцерівському повіті у справі "Козачої Ради", що мала за мету організувати збройне повстання проти більшовиків, органи ЧК заарештували секретаря Блощинського волкому КСМ Гаращенко - колишнього кюсівця. "Петлюрівську" групу було викрито також у вінницькій організації комсомолу (183).

Як відзначало ДПУ УСРР, приблизно з 1924 р. в республіці спостерігався процес організаційного оформлення "шовіністичних" груп і гуртків. Так, у Кам'янець-Подільській ліспрофшколі група молоді, яку очолював Іван Наливайко, дійшла висновку про необхідність боротьби з радянською владою за ідеали Української Народної Республіки. Її члени почали озброюватися і вирішили в своїй діяльності використовувати терористичні методи. Група, яка

практично нічого не встигла зробити, була ліквідована в 1925 р. Приблизно таких самих поглядів дотримувалися й учасники молодіжної групи, що діяла в Роменському окрузі. Вони висували своїх людей до складу сіл'рад, агітували проти комуністів (184).

Влітку 1926 р. ДПУ заарештувало кількох членів "Українського селянського об'єднання". Ця організація була створена групою кубанських українців - студентів Київського інституту народної освіти і мала своїх прихильників серед вихованців інших вузів міста. Вона підтримувала зв'язок з однодумцями за кордоном, отримувала звітти газету "Свобода" та іншу літературу. "Українське селянське об'єднання" ставило такі цілі:

1. Через організацію свідомих селян-трудоників та селянської інтелігенції виявити й захистити широкі потреби селянської маси, використовувати для цього всі можливі засоби.

2. Підготувати групи для організації національно-селянської партії.

3. Боротися за принципи широкої демократії (185).

Діяли протягом 20-х років й окремі групи монархічної молоді. Молодіжні об'єднання прихильників конституційної монархії існували, наприклад, у Києві та Умані. Вони склалися головним чином з колишньої дворянської, чиновницької молоді та студентства, зокрема в політехнічному інституті. Студенти брати Шепченки розклеювали в Києві монархічні листівки. Окремі групи монархічної молоді утворювали щось на зразок "масонських лож", окультистські гуртки. Багато їх учасників працювало інструкторами в спорт- та яхт-клубах (186).

VI. Неполітичні молодіжні об'єднання.

Крім політичних молодіжних організацій і груп у 20-і роки в УСРР існувала велика кількість різноманітних позапартійних, неполітичних об'єднань молоді.

Насамперед - це релігійно-сектантський молодіжний рух. В Україні він був представлений такими напрямками: тихоновці, оновленці, УПАЦ (динківці-автокефалісти), група Лубенського собору єпископів, сектанти, а також польсько-католицькі та німецькі конфесійні організації (187).

Релігійні громади та сектантські організації використовували такі форми й методи роботи серед молоді, як утворення різного роду "світських" гуртків, курсів крою та шиття, майстерень, артільей, трудових товариств. З цією метою влаштовувалися також вечори, спортивні змагання, виступи хорів, музичні забави тощо (188). Все це, безумовно, приваблювало молодь, особливо селянську. В раді губерній (Харківській, Полтавській) сектанти мали на неї значний вплив. Деякі хлопці ставали членами різних сект, щоб звільнитися від призову до армії (189). Справі залучення юнаків і дівчат до релігійних громад і сект служили й створювані ними гуртки молоді ("Молоді баптисти" в Павловському окрузі), спілки молоді (в Мелітопольському окрузі), а також підготовка проповідників з молодих сектантів (Чернігівська губернія). Мали вони свої осередки й серед студентства /Київський християнський студентський гурток/ (190).

Як уже зазначалося, найбільшу підтримку релігійно-сектантський рух мав серед польської та німецької молоді, де він був справді масовим. Релігійно-католицькі гуртки діяли в кожному польському селі, а в деяких селах їх налічувалося кілька. Наприклад, на Київщині у с.Пустоха було 3 таких гуртки, а в с.Пиковці - 5 (191). Загалом гуртки цього напрямку об'єднували близько 3 тис. юнаків та дівчат (192). Головною метою цих напівлегальних утворень було виховання молоді в релігійно-національному дусі, прищеплення їй ідеї національної єдності, загладжування соціальних суперечностей серед польського населення. Вони мали досить складну організаційну структуру. Центром, що спрямовував їх роботу, був костьол (і, звичайно, ксьондз). Кількість членів у гуртках не перевищувала 15-30 чол. На чолі кожної такої групи стояв керівник - староста, який проводив усю організаційну та повсякденну роботу і підтримував зв'язок з ксьондзом.

Форми роботи були досить різноманітними. Вони зводилися головним чином до релігійних читань та співів псалмів. Крім того, досить часто в гуртках проводилися бесіди на політичні теми, під час яких піддавалися критиці негативні явища в суспільно-політичному житті, засуджувалися негідні вчинки комуністів та комсомольців. Серед гуртківців критикувалися радянські видання, велася постійна кампанія проти офіційних часописів. Інколи в роботі використовувалася спеціальна література, яка переправлялася з-за кордону. Так, у Вінницькій окрузі в гуртках користувалися

книжками, в яких були аркуші, де на одному боці (сторінці) містились певні витяги із соціальних наук чи якісь гасла комуністичної партії, а на другому - критика цих положень з релігійної точки зору.

Перед заняттями гуртків та після них влаштовувалися також ігри, танці, співи. Духовенство організовувало хорові, драматичні та добродійні гуртки.

Найбільше поширення в республіці мали гуртки, що називалися "Ружанці". В Шепетівській, Коростенській, Житомирській та інших округах вони стали масовим явищем. Ці гуртки відзначались організаційною чіткістю, централізованістю. В деяких місцях (Вінниця) учасникам "Ружанців" видавали членські квитки. Більшість у цих гуртках (75%) становили дівчата (193). Існував також інший тип гуртків - "Тертіарці".

В УСРР у 20-і роки налічувалося декілька німецьких релігійних організацій. Вони об'єднували у своїх гуртках, яких особливо багато було в менонітських колоніях, близько 8 тис. молодих людей (194). Ці гуртки працювали під керівництвом духовенства або релігійно настроєної інтелігенції. Найбільш значну частину менонітської молоді охоплював БАПСОМОЛ. До його лав входили представники різних її верств, але переважну частину становили юнаки та дівчата з порівняно заможних родин. Ця організація являла собою ряд релігійних гуртків і груп, що діяли в більшості менонітських колоній. Певної організаційної форми вони не мали, і склад їх не був постійним. Гуртувалися ці осередки навколо окремих проповідників, а часто - навколо вчителівства.

Практична робота БАПСОМОЛу виявлялася в релігійних співах і диспутах, що організовувалися по неділях у молитовних або приватних будинках. Крім суто релігійної діяльності, ці гуртки проводили й нелегальну політичну роботу. Ідейне керівництво організацією здійснювала Спілка Голландських Вихідців, яка перебувала в опозиції до правлячого режиму й агітувала за еміграцію до Америки. Ця спілка підтримувала БАПСОМОЛ також і матеріально (195).

На початку 20-х років робилися спроби відродити скаутський рух. Після встановлення більшовицької влади у деяких містах (Києві, Одесі, Чернігові та ін.) на базі ліквідованих скаутських загонів почали утворюватися дитячі та юнацькі організації так званих юксаутів, або юків (юних комуністів скаутів).

Здійснювалося це під керівництвом колишніх бойскаутських скаут-майстрів, більшість з яких були настроєні проти існуючого режиму. Під час громадянської війни вони боролися проти більшовиків на боці гетьмана, С.Петлюри, А.Денікіна. Все ж діяльність "юскаутів" була в цілому відірвана від політики. Лідери цієї організації намагалися уникнути політизованого виховання, мотивуючи це психо-фізіологічною неспроможністю дітей сприймати політичні ідеї. У Києві скаутська організація налічувала близько 200 членів. Підпільні загони скаутів діяли в Кременчуцькій, Донецькій (Бахмут, Маріуполь, Таганрог) губерніях. У Катеринославі група червоних бойскаутів, яка об'єднувала 30-40 шістнадцяти-вісімнадцятирічних юнаків і дівчат - дітей "дрібної буржуазії", звернулися до губвиконкому з проханням зареєструвати її статут. В Одесі перебувало центральне скаутське інформбюро, яке координувало діяльність місцевих організацій. "Юскаути" проіснували до 1921-1923 рр., після чого змушені були припинити свою діяльність (196).

Строкату картину молодіжного небільшовицького руху 20-х років доповнював цілий ряд різноманітних неполітичних гуртків і груп молоді й іншого характеру: філософських, містичних, напівхуліганських тощо. Так, серед молоді, що вчилася, діяли етико-психологічні та психологічні гуртки. Їх учасники ставили за мету гармонізувати своє життя, досягнути "себе" шляхом глибокої самокритики мислення. Робота цих ідеалістичних філософських гуртків зводилася головним чином до проведення загальних таємних зборів, де їх члени зачитували один одному власні щоденники та розповідали про "зізнання своєї душі". У Києві діяла окультистсько-кабалістична община "Гібсар", яка об'єднувала близько 60 чол., переважно студентів і учнів (197). Серед певної частини учнівської, а також і робітничої та селянської молоді набули популярності різного роду напівхуліганські гуртки, часто, так би мовити, із ставово-сексуальним ухилом, як, наприклад, "геть сором", "геть цнотливість", "ліга вільного кохання" тощо (198).

Водночас існували й менш "невинні" гуртки. Так, у Чоботарівській профшколі (Тульчинський округ) в 1927 р. було виявлено "Повуж" (політичну організацію по визволенню України від жидів). Хоча вона й називала себе "політичною", але, по суті, була нічим іншим як хуліганською, погромною, антисемітською групою (199).

Таким чином, розглянутий матеріал дає підставу зробити висновок, що в 20-і роки в УСРР альтернативний комсомолові молодіжний рух досяг певних успіхів. За кількістю діючих молодіжних об'єднань та їх впливом на різні групи молоді, він не мав собі рівних в СРСР. Навіть загальноросійські (загальносоюзні) організації (в тому числі сіоністські), які існували і в інших республіках, найбільш активно діяли в Україні і мали тут головну підтримку. Характерними рисами молодіжного руху в цей період була велика кількість організацій та груп різних напрямів, їх надзвичайно строкатий склад. Поряд з власне українськими молодіжними об'єднаннями в УСРР існували організації єврейської, польської та німецької молоді, а також молодіжні об'єднання загальноросійських партій і політичних течій.

Серед них насамперед слід виділити молодіжні спілки. На відміну від політичних течій, гуртків і груп ці організації мали свій статут, що визначав програмні цілі та організаційну структуру; об'єднували в своїх лавах досить значну кількість юнаків і дівчат; мали певне організаційне оформлення, друковані органи тощо.

Молодіжні спілки, що діли в УСРР, як правило, виступали на підтримку "лівих" (комуністичних та соціалістичних) партій. Ця орієнтація відбулася в їх програмних документах: головною метою вони ставили побудову комуністичного або соціалістичного суспільства. Водночас ці спілки виступали проти більшовицької диктатури, вимагали демократизації радянського ладу, впровадження політичних та громадянських свобод, припинення репресій, захисту соціально-економічних інтересів молоді.

В організаційній побудові, формах і методах роботи цих спілок було багато чого подібного. Вони створювалися на принципах демократичного централізму. Їх основою були місцеві осередки. Існували також територіальні об'єднання, центральні керівні органи. У практичній роботі спілок увага приділялася агітації та пропаганді (як живим словом, так і через друковані видання), створенню нових осередків.

Можна вважати, що членами небільшовицьких організацій та груп ставали найбільш свідомі й чесні юнаки та дівчата, адже ні посад, ні привілеїв, ні матеріальних благ це членство не давало. Навпаки, на них чекали переслідування, репресії, табори й заслання. І треба було "мати велику силу цього переконання,... глибоку чесність,... велику мужність і сміливість, щоби..., наражаючись на

всі труднощі, бути членом переслідуваної, безвладної організації..." (200).

В умовах більшовицького тоталітарного режиму всі спроби молоді створити незалежні від правлячої партії об'єднання були приречені. Право на існування мав лише комсомол, як складова частина даного режиму. З перших днів свого існування ця організація повела боротьбу за монополію в молодіжному русі. "Рух робітничо-селянської молоді повинен бути єдиним і комуністичним. Його єдиною формою є Комуністична Спілка Молоді України", - зазначалося в резолюції II з'їзду КСМУ про ставлення до інших юнацьких організацій (травень 1920 р.). В тій же резолюції перед комсомолом республіки ставилося завдання вести боротьбу з усіма спробами створення інших юнацьких спілок.

На початку 20-х років комсомол України переживає глибоку кризу. 3 травня 1921 р. по травень 1922 р. лави спілки скоротилися на 20 тис. чоловік /з 55-ти до 35 тис./ (201). В той же час значного поширення серед молоді, насамперед селянської, набули різноманітні позапартійні об'єднання, зокрема, великий вплив мали "Просвіти". Активно діяли молодіжні спілки інших партій та політичних течій.

Незважаючи на те що комсомол не мав масової підтримки серед юнаків та дівчат, ця організація повела запеклу боротьбу проти будь-яких спроб молоді об'єднатися поза її межами. В цій боротьбі вона спиралася на могутній партійно-державний апарат, не гребувала ніякими засобами для досягнення своєї мети. В січні 1922 р. ЦК Російської Комуністичної Спілки Молоді (законом якої був комсомол України), звернувся до керівництва ВЧК з пропозицією створити "спеціальний орган з представниками ЦК РКСМ для нагляду за некомуністичними організаціями молоді". Погодившись з цієї пропозицією, президія ВЧК зазначала, що комсомол може бути використаний як "осведомительный" апарат (202). З цього часу почалося тісне співробітництво КСМ з каральними державними органами. Спеціальний орган для боротьби з "антирадянськими молодіжними організаціями" активно діяв також у ДПУ УСРР. Внаслідок "плідного співробітництва" КСМУ та ДПУ сотні членів інших молодіжних об'єднань були репресовані. Наприклад, тільки з 1 січня по 1 вересня 1926 р. за ґратами опинився 681 молодий сіоніст (203). Саме після цього починається занепад сіоністського

молодіжного руху, який до того часу мав широкий вплив на єврейську молодь.

Комсомол вийшов переможцем у боротьбі за монополію в молодіжному русі. Боротьбі з самого початку нерівній, безчесній, у якій на його боці були більшовицька партія, ДПУ та інші складові частини правлячого тоталітарного режиму.

Таким чином, зникнення небільшовицьких молодіжних об'єднань, які спирались у своїй діяльності на значні верстви молоді, відбулося не внаслідок об'єктивних закономірностей їх внутрішнього розвитку, а стало результатом цілеспрямованої репресивної політики правлячого більшовицького режиму.

ПРИМІТКИ

1. Короткі підсумки перепису населення України 17 грудня 1926 р. - Харків, 1928. - С.32, 80, 83, 87 (підрахунки автора).
2. Дворічний шлях ЛКСМУ. - Харків, 1928. - С.14.
3. Состояние и работа ЛКСМУ. - Харьков, 1927. - С.36.
4. Короткі підсумки перепису населення України 17 грудня 1926 р. - С.ХХІ; Україна: Стат. щорічник на 1928 р. - Харків, 1928. - С.ХУІІ.
5. Відвіт ЦК ЛКСМУ VI з'їзду ЛКСМУ. - Харків, 1926. - С.82; Україна: Стат. щорічник на 1928 р. - С.78.
6. Работа. - 1922. - № 3-4. - С.60.
7. Енциклопедія українознавства. - Т.6. - С.2370.
8. *Зарва І.* Боротьба за сільську молодь. - Харків, 1925. - С.58.
9. Центр, держ. арх. громадських об'єднань України, ф.7, оп.1, спр.164, арк.46 (далі - ЦДАГО).
10. Молодий більшовик. - 1923. - 12 жовт.
11. *Белокриницький С.* Очерк истории ЛКСМУ. - Харьков, 1926. - С.87.
12. Молодой пролетарий. - 1920. - 15 сент.
13. ЦДАГО України, ф.16, оп.20, спр.540, арк.130.
14. Дискуссионный листок ЦК ЛКСМУ. - 1921. - № 4. '
15. Работа. - 1923.- №4. -С.118.
16. Центр Зберігання Документів Молодіжних Організацій, ф.1, оп.3, спр.28, арк.196 (далі - ЦЗДМО).
17. Дворічний шлях ЛКСМУ. - С.14.

18. Работа. - 1923.- № 3. - С.95; Состояние и работа ЛКСМУ. - С.43.
19. ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.1831, арк.7; ЛКСМ України в рішеннях з'їздів та конференцій. - К., 1969. - С. 139.
20. ЦЗДМО, ф.1, оп.3, спр.За, арк.68.
21. Народна освіта на Україні. - Харків, 1924. - С.72, 73; ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.998, арк.49.
22. Україна: Стат. щорічник на 1928 р. - С.90.
23. Дворічний шлях ЛКСМУ. - С.29.
24. Україна: Стат. щорічник на 1928 р. - С. 102; Народна освіта на Україні. - С.70.
25. Ласс Д. Современное студенчество.- М.; Л., 1928. - С.25-26.
26. Ряппо Я. Народна освіта на Україні за десять років революції. - Харків, 1927.-С.74.
27. Студент революції. - 1923. - № 7-8. - С.9; Молодой рабочий. - 1923.-8 дек.
28. Ласс Д. Назв. праця.- С.38, 42.
29. Работа.- 1923 -№2-3.-С. 13.
30. Студент революції,- 1923. - № 2-3. - С. 13.
31. ЦДАГО України, ф.7, оп.1, спр.164, арк.61.
32. Там же, арк.55, 61, спр.165, арк.30; Состояние и работа ЛКСМУ.-С.79.
33. Партия и воспитание смены.-Л., 1925. - С.91.
34. Молодой рабочий. - 1922. - 10 июля.
35. Російський Центр Зберігання та Вивчення Документів Новітньої Історії, Москва, ф.445, ол.1, спр.40, арк. 161 (далі-РЦЗВДНІ); Итоги работы среди национальных меньшестей на Украине. - Харьков, 1927. - С.11.
36. ЦДАГО України, ф.8, оп.1, спр.164, арк.6.
37. Україна. Стат. щорічник на 1928 р. - С.44 (підррахунки автора).
38. Ряппо Я. Назв. праця. - С.73.
39. ЦДАГО України, ф.7, оп.1, спр.164, арк.56; Відчіт ЦК ЛКСМУ VI з'їзду ЛКСМУ. - С.110,112.
40. Короткі підсумки перепису населення України 17 грудня 1926 р. - С.92 (підррахунки автора).
41. Молодой ленинец. - 1924. - 8 марта.
42. Відчіт ЦК ЛКСМУ VI з'їзду ЛКСМУ. - С.121.
43. Короткі підсумки перепису населення України 17 грудня 1926 р. - С.96 (підррахунки автора).
44. Відчіт ЦК ЛКСМУ VI з'їзду ЛКСМУ. - С.126.

45. ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.2007, арк.17, 36.
46. Центр, держ. арх. вищих органів влади та управління України, ф.413, оп.1, спр.201, арк.21 (далі - ЦДАВО України).
47. Молодой ленинец. - 1924. - 8 марта.
48. ЦДАВО України, ф.413, оп.1, спр.201, арк.21.
49. ЦЗДМО, ф.1, оп.3, спр.28, арк.198.
50. *Майстренко І.* Історія Комуністичної партії України. - Сучасність, 1979. - С.74.
51. Юношеское движение. - 1924. - № 2. - С.58.
52. ЦДАГО України, ф.43, оп.1, спр.77, арк.4-59, 67-100; Образование и деятельность комсомола Украины в годы гражданской войны: Документы и материалы. - К., 1959. - С.214, 267, 277, 293, 313.
53. Известия ВУЦИК. - 1920. - 3 марта.
54. *Яковлев А., Окулик М.* На пути исканий. - Харьков, 1924. - С.92.
55. Хто такі комуністи-боротьбісти. - Лубни, 1920. - С.9-11.
56. Енциклопедія українознавства. - Т.3. - С.1093; Т.5. - С.1749.
57. ЦДАГО України, ф.8, оп.1, спр.1, арк.91.
58. Там же, спр.53, арк.12.
59. Там же, спр.60, арк.32.
60. Там же, спр.28, арк. 1-3; Юный коммунар. - 1921. - № 5-6. - С.40.
61. ЦДАГО України, ф.8, оп.1, спр.68, арк.2.
62. Там же, арк.1, 3-5, 10; ф.7, оп.1, арк.61, арк.19.
63. Там же, ф.8, оп.1, спр.48, арк.60.
64. Юношеское движение. - 1925. - № 3-4. - С.4.
65. ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.437, арк.3, 44, 95; 10 лет Луганского комсомола. - Луганск, 1929. - С.33; Десять лет Харьковской организации ЛКСМУ. - Харьков, 1927. - С.146.
66. Там же, спр.436, арк. 125; спр.604, арк.30; Юный коммунар. - 1921. - № 3-4. - С.28.
67. Там же, ф.7, оп.1, спр.11, арк.2, 4; Юный коммунар. - 1921. - № 5-6. - С.40.
68. Там же, ф.1, оп.20, спр.1060, арк.68; ф.8, оп.1, спр.89, арк.20; Известия ЦК КП(б)У. - 1923. - № 13-14. - С.15; *Пігідо Ф.* Україна під більшовицькою окупацією. - Мюнхен, 1956. - С.19.
69. *Винниченко В.* Українська Комуністична Партія (УКП) і Комуністична Партія (більшовиків) України (КП(б)У). - Відень-Київ, 1921. - С.16.

70. *Попов М.* Нарис історії КП(б)У. - Харків, 1929. - С.286.
71. РЦЗВДНІ, ф. 17, оп.31, спр.85, арк. 122.
72. Молодой ленинец. - 1925. - 22 марта.
73. ЦДАГО України, ф.8, оп.1, спр.99, арк.31.
74. Там же, ф. 7, оп.1, спр.73, арк.73; РЦЗВДНІ, ф.17, оп.31, спр.105, арк.11-12.
75. РЦЗВДНІ, оп.67, спр.249, арк. 18 <зв.>.
76. Там же, арк.43.
77. Там же, оп.31, спр.85, арк. 121-122; ЦДАГО України, ф. 1, оп.20, спр.111, арк.23; ф.7, оп.1, спр.71, арк.26.
78. ЦДАГО України, ф.8, оп.1, спр. 102, арк.63-64.
79. РЦЗВДНІ, ф.17, оп.67, спр.249, арк.40-42.
80. Там же, оп.31, спр.85, арк.121; ЦДАГО України, ф.8, оп.1, спр. 104, арк.39, 40; спр.11,6 арк. 19.
81. ЦДАГО України, ф.7, оп.1, спр.24, арк.45; РЦЗВДНІ, ф.17, оп.67, спр.249, арк. 19, 40.
82. Молодой ленинец. - 1925. - 22 марта.
83. *Талин В.* Наследники революции // Современные записи. - Париж, 1927. - Вып.XXX. - С.479.
84. Социалистический вестник. - 1922. - 21 сент. - С.12.
85. Там же. - 20 июля. - С.18; *Лейкин А.Я.* Против ложных друзей молодежи. - М., 1980. - С.139; ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.436, арк. 127.
86. Социалистический вестник. - 1921.-20 мая. - С. 12.
87. РЦЗВДНІ, ф.275, оп.1, спр.228, арк.99-100; Комсомольская летопись. - 1926. - № 4. - С.21.
88. *ЭрдеД.* Меньшевики. - Харьков, 1929. - С.82.
89. РЦЗВДНІ, ф.275, оп.1, спр.228, арк.100-101; ЦЗДМО. ф.1, оп.3, спр.3а, арк.70; ЦДАГО України, ф.7, оп.1, спр. 164, арк.34.
90. Енциклопедія українознавства. - Т.7. - С.2578.
91. Комсомольская летопись. - 1926. - № 4. - С.21.
92. Там же.
93. ЦДАГО України, ф.7, оп.1, спр.164, арк.34; ЦЗДМО, ф.І.оп.3, спр.3а, арк.71.
94. ЦДАГО України, ф.7, оп.1, спр.54, арк.4.
95. ЦЗДМО, ф.1, оп.3, спр.3, арк.89; спр.3а, арк.71; Мартов и его близкие. - Нью-Йорк, 1959. - С.143 (примеч.); **Социалисти-**

- ческий вестник. - 1922. - 20 июля. - С. 18; 9 дек. - С. 10-11; Молодая гвардия. - 1923. - 22 июля.
96. Социалистический вестник. - 1922. - 4 окт. - С.13; Юный коммунар. - 1922. - № 5-6. - С. 15.
97. ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.1642, арк.32; ф.7, оп.1, спр.24, арк.5.
98. Социалистический вестник. - 1922. - 20 июля. - С.18; Юный коммунар. - 1922. - № 1-2. - С.40.
99. РЦЗВДНІ, ф.17, оп.31, спр.105, арк.13.
100. Там же, ф.275, оп.1, спр.228, арк.77.
101. *Волин С.* Меншевики на Украине. - Нью-Йорк, 1962. -С.130.
102. РЦЗВДНІ, ф.275, оп.1, спр.226, арк.4; Социалистический вестник. - 1923. - 1 окт. -С.10-11.
103. Мартов и его близкие. - С. 145-146.
104. Социалистический вестник. - 1924. - 10 янв. - С.10-11, 14; Мартов и его близкие. - С. 146.
105. ЦДАГО України, ф.7, оп.1, спр. 164, арк.35.
106. Гонение на анархизм в Советской России. - Берлин, 1922. - С. 19-20.
107. ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.438, арк.8, 42.
108. Гонение на анархизм в Советской России. - С.7, 24.
109. ЦДАГО України, ф.7, оп.1, спр. 164, арк.38.
110. Там же; РЦЗВДНІ, ф.17, оп.11, спр.86, арк.89.
111. Там же, оп.31, спр.105, арк.13; ЦДАГО України, ф.7, оп.1, спр.73, арк.71.
112. Там же, спр. 164, арк.38.
113. Там же, ф. 1, оп.20, спр. 1624, арк.32; ф.7, оп. 1, спр. 11, арк.4.
114. ЛКСМ України в рішеннях з'їздів та конференцій.- С.27.
115. Борьба (Харків). - 1920. - 20 марта; Борьба (Полтава). - 1920. - 25февр.; Борьба (Катеринослав). - 1920. - 27 марта.
116. Борьба (Полтава). - 1920. - 17, 28 марта.
117. Борьба (Миколаїв). - 1920. - 15апр.
118. ЦДАГО України, ф.7, оп.1, спр.24, арк.6 (зв.); *Лейкин А.Я.* Указ. соч. - С. 140.
119. ЦЗДМО, ф.1, оп.3, спр.3а, арк.71 (зв.).
120. РЦЗВДНІ, ф.445, оп. 1, спр.24, арк.24; спр. 119, арк. 194; Юный коммунар. - 1921. - № 5-6. - С.40.
121. ЦДАГО України, ф.7, оп.1, спр.11, арк.3.

122. Там же, спр.12, арк.3-5; ЦЗДМО, ф.1, оп.3, спр.3, арк.91-95; Юный коммунар. - 1922. - № 3-4. - С. 12.
123. РЦЗВДНІ, ф.445, оп.1, спр.119, арк.194.
124. Молодой пролетарий. - 1923. - 23 февр.
125. *Ветрова А.* Бунд и молодежное движение (окт.1917-1921) // Непролетарские партии и организации национальных районов России в Октябрьской революции и гражданской войне. - М., 1980.-С.150.
126. РЦЗВДНІ, ф.445, оп.1, спр.119, арк.84-85.
127. ЦДАГО України, ф.7, оп.1, спр.11, арк.2, 4; спр.12, арк.3-4; ЦЗДМО, ф.1, оп.3, спр.3, арк.91-95.
128. ЦДАГО України, ф.41, оп. 1, спр. 1, арк.73; Отчет Центрального Комитета РКСМ. - М., 1924. - С.55.
129. ЦДАГО України, ф.7, оп.1, спр.73, арк.33, 93; спр. 164, арк.33.
130. Там же, спр.164, арк.56; Відчіт ЦК ЛКСМУ VI з'їзду ЛКСМУ. - С. 110.
131. РЦЗВДНІ, ф.445, оп.1, спр.40, арк.157, 166; ЦДАГО України, ф.7, оп.1, спр.164, арк.57; ф.1, оп.20, спр.2007, арк.81.
132. ЦДАГО України, ф.7, оп.1, спр.73, арк.198.
133. РЦЗВДНІ, ф.445, оп.1, спр.40, арк.187.
134. ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.2007, арк.92, 101.
135. ЦДАГО України, ф.413 оп.1, спр. 102, арк.27; ЦДАГО України, ф.7, оп.1, спр.164. арк.12; Відчіт ЦК ЛКСМУ VI з'їзду ЛКСМУ.-С.119.
136. ЦДАГО України, ф.7, оп.1, спр.73, арк.95; спр.164, арк.13.
137. Там же, спр.73, арк.34.
138. Там же, ф.41, оп.1, спр.1, арк.67, 98; ф.1, оп.20, спр.2007, арк.107; РЦЗВДНІ, ф.445, оп.1, спр.119, арк.4-6; ф.17, оп.60, спр.974, арк.50.
139. ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.2007, арк.71.
140. Там же, арк.109; ф.41, оп.1,спр.1, арк.98.
141. Там же, ф.7, оп.1, спр.73, арк.205.
142. Там же, ф.1, оп.20, спр.2007, арк.113;спр.2433, арк.58-59; ф.7, оп.1, спр.73, арк.52, 112.
143. Там же, ф. 1, оп.20, спр.2433, арк.38; ф.7, оп. 1, спр. 169, арк.57.
144. Там же, ф. I, оп.20, спр.2007, арк.88-89, 107; ф.41, сіп. 1, спр. 1, арк.98-99.
145. Там же, ф.1, оп.20, спр.2007, арк.71.

146. Там же, ф.7, оп.1, спр.73, арк.47, 205; спр.164, арк.10; ф.1, оп.20, спр.2007, арк.95; ЦДЛГО України, ф.413, оп. I, спр. 102, арк.27.
147. ЦДАГО України, ф.41, оп. 1, спр. 1, арк.99; ф. 1, оп.20, спр.2007, арк. 109.
148. ЦДАГО України, ф.413, оп.1, спр. 102, арк.27.
149. ЦДАГО України, ф.7, оп. 1, спр. 11, арк.3.
150. Там же, ф.1, оп.20, спр.2007, арк. 114.
151. РЦЗВДНІ, ф.445, оп.1, спр.167, арк.6.
152. ЦДАГО України, ф. 1, оп.20, спр.2007, арк.89; ф.7, оп. 1, спр. 11, арк.5; спр.1532, арк.81.
153. *Кративин М.Ю.* К вопросу о классификации религиозно-политических организаций молодежи в России (1917-1925 гг.) // Исторический опыт борьбы КПСС с непролетарскими партиями, группами и течениями за молодежь. - Л., 1990. - С.137.
154. ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.1538, арк.86; спр.2007, арк.72, 81, 108, 113; ф.41, оп.1, спр.1, арк.100; *Кративин М.Ю.* Указ. соч. - С. 138-139.
155. РЦЗВДНІ, ф.445, оп.1, спр.119, арк.34-41; ЦДАГО України, ф.7, оп. I, спр.73, арк.30, 204, 224.
156. Там же, ф.7, оп.1, спр.73, арк.67; ф.1, оп.20, спр.2007, арк.74.
157. РЦЗВДНІ, ф.445, оп. 1, спр. 119, арк.8, 9; ЦДАГО України, ф.7, оп.1, спр.73, арк.48, 204.
158. ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.2007, арк.71.
159. Там же, ф.7, оп.1, спр.73, арк.61.
160. Там же, ф.1, оп.20, спр.1538, арк.23.
161. Там же, арк.20,24; спр. 1061, арк.91; ф.7, оп. 1, спр. 11, арк.2-3; спр. 12, арк.1.
162. Там же, арк.24; ЦЗДМО, ф.1, оп.3, спр.4, арк.119.
163. ЦЗДМО, ф.1, оп.3, спр.3а, арк.3.
164. ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.1538, арк.21, 23.
165. ЦЗДМО, ф.1, оп.3, спр.4, арк.119.
166. *Кративин М.Ю.* Указ. соч. - С. 138.
167. РЦЗВДНІ, ф.445, оп.1, спр.119, арк.159.
168. ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.2007, арк.71.
169. Там же, ф.1, оп.20, спр.1642, арк.32.
170. РЦЗВДНІ, ф.445, оп.1, спр.40, арк.140.
171. Там же, спр.119, арк. 139; ЦЗДМО, ф.1, оп.3, спр.4, арк.119.
172. ЦДАГО України, ф.7, оп.1, спр.73, арк.65, 205.

173. РЦЗВДНІ, ф.445, оп.1, спр.119, арк.3.
174. ЦДАГО України, ф.7, оп.1, спр.73, арк.64-65.
175. РЦЗВДНІ, ф.445, оп. 1, спр. 121, арк. 173-174.
176. ЦДАГО України, ф. 1, оп.20. спр.2007, арк.88-89,93; *Крапивин М.Ю.* Указ. соч. - С. 136-137.
177. ЦДАГО України, ф.7, оп.1, спр. 164, арк.42.
178. Юный коммунарь. - 1922. - № 5-6.- С.63.
179. РЦЗВДНІ, ф. 17, оп.32, спр.108, арк.16-17.
180. ЦДАГО України, ф.1,оп.20, спр.2316, арк.75 зв.-76.
181. РЦЗВДНІ, ф. 17, оп.32, спр.108, арк. 16.
182. ЦДАГО України, ф.7, оп.1, спр.8,арк.5, 12; *Зарва І.* Короткий нарис історії ЛКСМУ. - Харків, 1928. - С.39-40.
183. Там же, С.40-41.
184. ЦДАГО України, ф.7, оп.1, спр.164, арк.55-56.
185. Там же, ф.1, оп.20, спр.2317, арк. 11,15.
186. Там же, ф.7, оп.1, спр.73, арк.265; спр.164, арк.26, 61.
187. Там же, арк.16.
188. Дворічний шлях ЛКСМУ. - С. 14.
189. ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр.1061, арк.152; ф.8, оп.12, спр.4, арк.1; Известия ЦК КП(б)У. - 1923. - № 13-14. - С. 18, 36; № 15-16. - С.16; РЦЗВДНІ, ф.17, оп.31, спр. 105, арк.9.
190. ЦДАГО України, ф.7, оп.1, спр.24, арк.8.
191. Молодой пролетарий. - 1925. - 5 апр.
192. Відвіт ЦК ЛКСМУ VI з'їзду ЛКСМУ. - С.110.
193. ЦДАГО України, ф.7, оп.1, спр.164, арк.3-4; Відвіт ЦК ЛКСМУ VI з'їзду ЛКСМУ. - С. 121-123; Дворічний шлях ЛКСМУ.-С.51.
194. Відвіт ЦК ЛКСМУ VI з'їзду ЛКСМУ. - С. 110.
195. ЦДАГО України, ф.7, оп.1, спр.164, арк.24-26; ЦДАВО України, ф.413, оп.1, спр.91, арк.35-36.
196. ЦДАГО України, ф.1, оп.20, спр. 1642, арк.32-33; спр. 1059, арк.35 зв., 147; ф.7, оп.1, спр.12, арк.1; ф.7, оп.12, снр.4, арк.1; Енциклопедія українознавства. - Т.6. - С.2103; ЦЗДМО, ф. 1, оп.3, спр.3, арк. 144-158.
197. ЦДАГО України, ф.7, оп. 1, спр. 11, арк.5-6; *Крапивин М. Ю.* - Указ.соч. - С. 132-133.
198. ЦЗДМО, ф.1, оп.2, спр. 19, арк.102; *Бухарин Н.* О работе РЛКСМ.-М.; Л., 1926.-С.11, 13; *БобрышевИ.* Мелкобуржу-

- азное влияние среди молодежи. - М.; Л., 1928. - С.71-72;
 Молодой пролетарий. - 1922. - 1 дек.
 199. ЦДАГО України, ф.7, оп.1, спр.158, арк.14.
 200. Винниченко В. Назв.праця. - С.21.
 201. ЛКСМ України в рішеннях з'їздів та конференцій. - С.27, 62.
 202. ЦЗДМО, ф.1, оп.3, спр.3, арк.4, 96-97.
203. ЦДАГО України, ф.7, оп.1, спр.164, арк.59.

ЗМІСТ

I. Соціально-політичний портрет молоді	4
II. Молодіжні спілки українських партій.	16
III. Молодіжні організації загальноросійських партій та політичних течій.	23
IV. Єврейські молодіжні об'єднання.	30
V. Підпільні політичні гуртки та групи.	41
VI. Нелолітичні молодіжні об'єднання.	44
Примітки.	50

Підписано до друку 11.05- 93 Формат 60х«4 [/16
Ум.друк.арк. 3,49 Обл.-інд.арк. 3 . 7 3
Тираж 300 Зам. 396 1993 р. Ціна договірна.

Поліграф, д-ци Ін-ту історії України АН України
Київ-1, Грушеаського,4